

Тотгаланы Магомед

СЫРКЫУЛА

Тотгаланы Магомед

СЫРКЫУЛА

Школгъа джорюмеген эмда ал башланган
класслада окъугъан сабийлеге

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМЮ,
ЧЕРКЕССК, 1984

С (кар) 2
Ч 75

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бѣлюмю, 1984

Шохла бла джаула

I

Ала кёзлю чыпчыкчыкъ шахаргъа учуб келгенди. Джерге тюшюб тургъан ётмек, булка кесеклени, таб шоколад конфетлени ашаб, орамланы тазалаб айланнганды. Джайны джашил кюнлеринде адамланы тынчайыргъа кёйюмагъан ур-

гъуйланы, чибинлени, кьуртчукъла бла кьамжакъланы да аямай чёблегенди.

Айтыргъа, адамлагъа илешгенди, бек суйгенди. Адамла да, аны кёрселе, суйюнюб, ашарыкъ атыб тургъандыла.

Дадык деген джашчыкъ а бютюн да бек суйгенди чыпчыкчыкъны. Къадалыб тёгюлген чёблеуню чёблей тургъанын кёрсе, аны учурмаз ючюн, кенгтин джанлаб озуучу болгъанды. Чыпчыкчыкъ да эслегенди ол затны.

II

«Мында мени сюедице, бары да игиледице», дегенди да, чыпчыкчык мийик юйню башында уячык ишлегенди, анда гаккычыкыла табханды. Бираз заман кетгенлей, гаккычыкыладан кымыжа балачыкыла чыкыгандыла.

Къууанч аллы болуб, юйюрсюнуб, чыпчыкчык юйдегисин асыраргъа, балаларын ёсдюрюге къадалгъанды. Табханын келтириб, аланы ауузларына къабдырыб тургъанды.

III

Бир джолда аман кылыкылы джашчыкыла темир бачхыч бла юй башына ёрлегендице, чыпчык уяны чачыб, къарыусуз балачыкыланы мийикден атыб-атыб джибергендице. Балачыкыла, таш джолгъа тийиб, ёлюб-ёлюб къалгъандыла.

Ётмекге, булгагъа, таб татлы конфетлеге турсунмай айланган киштикле, кийик джаныуарлача, ёлген чыпчык балаланы ашагъандыла.

Ала кёзлю чыпчыкчык кёб джылагъанды, джюреги къыйналгъанды. Тёзелмей, ол юйден кетиб, бир башха юйню арбазында терекге къоннганды. Алай болгъанлыкыгъа мында да киштикле, итле табылгъандыла, сыркыу джашчыкыла рогаткала, бла марлаб атаргъа къалгъандыла.

Мийик юйню башында телевизор, антеннагъа къонуб, чыпчык быллай сагышха киргенди:

— Арабий, Дадык деген джашчык къайда джашай болур? Джюу-джюу, мен аны таныйма, джюу-джюу, ол иги джашчыкыды, нёгерлери да игиледице. Ала меннге тиерик тюл эдице...

IV

Алай сагыш этиб, чыпчык Дадык джашагъан юйню излей кетгенди. Бир уллу арбазда кёб терек, кёб гокка ханс ёсгенин кёргенди. Киштик да джокъ, ит да джокъ.

Эшта, Дадык былайда джашай болур деб, энишге тюшуб, ариу тал терекге къоннганлай, Дадыкны кызыл велосипедин эшик аллында кёрюб къойгъанды.

— Ур-ра! — деб кычыргъанды чыпчык, къууанчы ичине сыйырмай. — Дадык мындады, мен да былайда къалайым!

V

Ол кёзюуде Дадык, юйге кириб, уллу альбомунда суратла сала тура эди. Дадыкны огъурлу киштиги да, эригиб, терезеден къарай эди. Ариу хауагъа чыгъаргъа суйгенин джашчыкъ эслегенди. Эшикни ачханды да тышына ийгенди.

Бачхычладан чабыб тюшюб, арбазгъа чыкъгъанлай, бир мазаллы хам-хам кисяны юсюне мыллык атханды. Кисяны эсинде да болмагъанды аллай къоркъуугъа тюбериги. Ол бузукъчу арбазгъа къайдан келгенин да билмегенди.

Асыры къоркъгъандан джаны чыгъаргъа джетиб, кися тал терекге терк илиннгенди да, андан джерге къараб кычыргъанды:

— Мияу!

— Хап-хап, хап-хап! — деб юргенди хам-хам да, терекге секириб.

Джетеди деб къоркъуб, кися андан да ёрге ёрлеб тебренгенди.

VI

Терекни башында уа чыпчыкъ къонуб тургъанды — биз хапарын айтхан чыпчыкъ. «Баям, кися мени тутаргъа келеди!» деб, къоркъгъандан джюреги чыгыб, дюр-р-р деб, кёкге учуб кетгенди.

Учуб, учуб, учуб барыб, акъ булутлагъа киргенди. Аладан да мийикге чыгыб кетерге огъай демегенди, не ючюн десенг, джюрюген джеринде тынчлыкъ кёрмегени эсине тюшгенди. Кёкден тюшмей, булутлада джашагъаным иги болурму, огъесе ол мийик къар таулагъа учубму кетейим, деб сагъышланнганды.

VII

Булутланы башы бла уа кызыл джулдузлу самолет учуб бара эди. Билмей тургъанлай чыпчыкъ аны юсюне чыгыб къалгъанды. Ызындан джетиб, терезесин къакъгъанды:

— Тук-тук-тук! Джюу-джюу!

Лётчик, кёзлюклерин кёлтюрюб, чыпчыкъгъа къарагъанды. «Тобаста, бу къайдан чыкъды?!» — дегенди.

— Лётчик, кърнашчыгъым, биз джууукъ да джетебиз, экибиз да кърнатлылабыз, мени джолда кърйма да миндире бар, — деб таукел джюуолдегенди чыпчыкъ.

— Айхай-айхай, кел, эгешчигим, джууукъ бол! — дегенди лётчик, эшикни ача. Чыпчыкъ кириб олтургъандан сора, лётчик сейирсиниб соргъанды:

— Кърйры ашхы джолгъаса? Кесинг да аэропортда минмей, былайда, джолда къралай тюбединг? Алай этиб, джорукъну бузгъанынг эсингде болсун!

— Кеч, марджа, бу джол. Джанынга татыса, самолёт кърй эсенг, ракетаны да джетериксе... Кърйры баргъанымы сора эсенг а — кися бла хам-хам болмагъан джерге тебрегенме. Юйдегимден да айырылдым, джанымдан да тойдум. Энди джангы джуртда джашау этиб бир кърейим, деб атланганма. Сен а кърйры бараса?

— Бакугъа, — дегенди лётчик.

— Анда къралайды болум?

— Анда адам кърбдю, хауа да ауурду.

— Алай эсе, ма бу мийик таулада неда аладан аууб излейим кесиме джашау, — дегенди чыпчыкъ, кързлеринде джыламукълары ойнай. — Элт мени ары, Грузия таба, — деб джалыннганды лётчикге.

— Джолдан джанларгъа эркинлигим джокъду, — дегенди ол.

— Ый, не боллукъ эсе да, кърнашчыгъым, мени ючюн бир кърыйнал, балаларынг ексюзлюк кърмесинле! Кърб тыймазма, аэродром излеб да кърыйналлыкъ тюлсе: эшикни ачыб, хауагъа секириб кетерикме... Рульну бурургъа да болушайым...

— Да къралай болушурукъса сен?

— Мен рульдан тырнакъларым бла кърадаллыкъма, ауузум бла да кърбарыкъма... Джюу-джюу...

— Алай эсе, буруб кърейик, — дегенди лётчик.

Чыпчыкъ да, ол да буруб, самолётну Кавказ таулагъа айландыргъандыла.

VIII

— Бу-у-у-р-р-р! — деб, ерге чыгъыб баргъандыла да, — а-а-а, о-о-о, ш-ш-ш, — деб, Минги Тауну башындан ары джа-

нына аугъандыла. Қъара тенгиз, джашил чегетле, терен ёзен-
ле, кызыл къаяла кёрюнгендиле.

— И-и-и, у-у-у, ш-ш-ш! — деб самолёт Грузияны башы
бла учханды.

— Ма, бу джуртланы джаратама мен! Терезени ач, секи-
риб кетейим, — дегенди чыпчыкъ. — Хайда, сен да ашхы
джолгъа бар! — деб, лётчикге онг къанатчыгъын узатханды.

Экиси джылы кьол тутушуб айырылгъандыла.

IX

Чыпчыкъ, учуб барыб, мандарин терекни бутагъына
къоннганды. Қъарагъанды тегерекге — кися да джокъ, хам-
хам да джокъ, дюрген сабийле да джокъ! Кюн тийиб, джы-
лы аяз къагъа, кегетле, джашил хансла чайкъала тура.

— Ма, мен кюсеген джер! Мында джашарыкъма, — деб
чыпчыкъ джарыкъ джырлагъанды.

X

Дадык джашагъан арбазда уа кися бла хам-хам, бир-
бирлерин мараб, кёб заманны тургъандыла. «Тохта, терекден
тюшеринг болджалынгды!» — деб хам-хам, «джаным сау
болуб, сени кьолунга тюшмезме!» — деб кися, иги кесекни
къарашхандыла.

Тёзюмю тауусулуб, кесими ююмю аллында быллай бир
сыйсыз нек болама деб, кися «мияу!» деб кычыргъанды.

Аны тауушун эштиб, Дадык эшикге чыкыгъанды да хам-
хамны сюрюб кыстагъанды. Андан сора кися, терекден тю-
шюб, юйге къачыб кетгенди.

Алай болгъанын кёрюб, арбазгъа кёб чыпчыкъ басын-
нганды, тереклени чыпчыкъ джырдан алдыргъанды. Аланы
араларында джангыз алакёз чыпчыкъчыкъ джокъ эди. Ол
асыры эртде ёпкелеген кере эдим...

Бусагъатда ол да джангыз тюлдю, кьалын чегетде адам
болмагъан джерде кесини джангы негерлери бла джашайды.

Кыдык бла Дадык

I

Гитче Кыдык бла андан аз абадан Дадык бир кюн аналарына былай айтдыла:

— Мама, сен арыгъанса, сен солу, биз а, базаргъа барыб, кёб ням-ням алыб келейик.

— Сиз гитчечиклесиз, къалай бараллыкъсыз? — деди аналары.

— Огъай, биз уллула болгъанбыз, бизге ма быллай бир джыл толгъанды! — деб, Кыдык беш бармакъчыгъын, Дадык да джети бармакъчыгъын кёргюздюле.

— О-о, алай эсе уа, — деди аналары.

Кыдык бла Дадык сомланы къызыл бочхачыкъгъа салдыла, сумка да, сетка да алдыла. Сора, бек таукел болуб, эшикке тебретиле.

Уллу юйюню тюбюнде кеслерини биринчи номерли са-

райдан гитче сагъатларында джюрюучю колясканы чыгъардыла. Кыдык миниб, Дадык тартыб, базаргъа кетдиле.

II

Айхай, алай тынч болса уа орамда джюрюген! Шахарда машинала кѣбдюле, ала хаман гюрюлдеб, шуу-шуу деб озадыла. Ыр-р-р, ур-р-р-р деб, къайдан эсе да тракторла да чыгъадыла.

Алай болса да Дадык джолда джюрюуню джорукъларын иги биледи. Джол айырылгъан джерге джетгенлей, джанджанына эслеб къараб, джукъ келмеген кѣзюучюкде колясканы дженгил ѣтдюреди.

Батырчыкъла билмейдиле аналары ызларындан джашыртын къараб келгенин. Ала, кесибиз башыбызгъа къалгъанбыз деб, къууаныб, таб уллу кѣллю болуб барадыла.

Аджашмайын, джангылмайын, орамладан ѣтюб, экиси да базаргъа джетдиле.

III

Базарда уа кѣб эди адам. Кими сата, кими ала, кими тѣгерегине къарай айлана эдиле. Уллу агъач джыккыргъа ушагъан юйде мотоциклла залим гюрюлдей эдиле. Рин-рин-нин-нин, рин-нин-нин дей келиб, ры-ы-ы, чих-чих деб, юйню къанга къабыргъаларын къалтырата эдиле.

Юйню башы бла ишленген тѣгерек балкондан адамла энишге, юйню ичине, сейирсиниб къарай эдиле.

Дадык айтды Кыдыкга:

— Кел, биз да алайгъа барайыкъ, бу цирк болур, биз да бир къарайыкъ.

Джууукъ бардыла. Юйню къабыргъасындан эшиги ачылды да, эки адам бир мазаллы керти айюню тышына чыгъардыла. Айюню юсюнде къолан кѣнчеги бла дженгсиз кѣлеги бар эдиле.

Аны кийимлерин тешиб, ауузлугъун алыб, агъачдан ишленген уясына бошладыла. Мур-мур эте, ары кириб джарашды да, башын тышына къаратыб, адамлагъа кѣз къыса, джатыб къалды айю.

Сора бир джашчыкъ сетканы юсю бла анга уллу къызыл

алманы атды. Мишка алманы кьууаныб алды кьолуна, бир джартысын кьабыб чайнады. Экинчи джартыны кьолуну сыртына салыб турду. Бирин джухандан сора, экинчи джартыны да ауузуна кьабды, джаратыб, ням-ням деб чайнады.

IV

Керти айюге кьараб бошагьандан сора, Кыдык бла Дадык базарда аллыкьларын изледиле. Кьоб зат алдыла ала. Галек алдыла — гардош. Сютбашы алдыла. Джитча, патитонла — помидорла, мимолад — виноград, аммала — алмала алдыла. Харбыз да алдыла. Оюнчакьла сатылгьан тюкенде масима — машина сатыб алдыла. Ой-ой, дагьыда кьоб зат алдыла. Барын да сумкагьа, сеткагьа джыйыб, коляскагьа джюкледиле.

Сатыучу кьатынла алагьа ачха тергерге болушдула, этгенчиклерине кьараб, тамам сюйюнюб турдула. Бир-бирлери уа махтагьан да этдиле.

Аналары, аладан да бек сюйюнюб, кенгден кьараб турду, кьатынлагьа да кез кьысды. Сабийле аны эслемедиле.

V

Сора, ы-ы, Дадык тартды, Кыдык теберди колясканы — джырылдаб юйге келиб кьалдыла. Джюкню арбазда тюшюрдюле, колясканы сарайгьа джыйыб, кирит да салдыла.

Ол кезюуде аналары бир джанларындан чыгьыб кьалды да, экисине да «Ой, джигитчикле!» — деди.

— Мама, биз айюден да кьоркьмадыкь! — деб махтанды Кыдык.

— Биз бир алмагьа да тиймегенбиз! — деди Дадык.

— Ай, акьыллыла! Киши ма алай этеди. Мен бусагьат джууб берейим, микробларын думп этейим! — деди аналары.

Бары да аш юйге кирдиле. Аналары исси суу бла алмаланы, джюзюмлени таза джууду. Помидорладан, агурчаладан салат этди. Харбызны да уллу бычакь бла бых деб кесди.

Кыдык бла Дадык (кьызчыкь бла джашчыкь) кеслери келтирген кегетледен сюйюб ашадыла, тамам тойдула, «артдаларына да» кьойдула.

Энди алагьа, хомухчукьла деб, ким айталлыкьды!

Айю бла баласы

1. Къарангы чегетде джашай эди айю. Мазаллы эмен терекни тубюнде кюрке къазыб, ичинде джылы мурджар этген эди. Джай чегетде айланыб, ханс, тамыр, кёгет ашай эди, къыш а, терен урусуна кириб, джукълай-уяна, табанларын кёзюу-кёзюу эме да кёмюк этдире тура эди.

2. Бир джолда айю гитче балачыкъ табды. Мамурашчыкъ бютюн ариучукъ эди. Джылы сютден тоуб, анасына къысылыб, талай кюнню джукълаб турду. Уянса, мурулдаб, кесини тилинде неле эсе да айтыб, эмерге кюрешген болмаса, ойнар къайгылы тюл эди. Анасы аны кёб джалады, сылады, джаны кибик суюдю.

3. Айю кеси да ач болду. Анга ашарыкъ алыб келмеди киши да. Базаргъа уа бармайды айю. Нек десенг, аны ачхасы, сумкасы джокъду, аланы табса да, барыргъа боллукъ

тюлдю: адамла, къараб кѳргенлей, айю келеди, айю джетди! деб, къачыб кетерикдиле. Неда биреу, шоккуну алыб чыгыб, тр-рах! деб уруб къоярыкъды. Айю ёлюб къалса уа, аны баласын ким асырарыкъды?

4. Ол себебден айю, баласы джукълагъан кѳзюуде ашарыкъ излей, чегетге джайылды. Наныкъла, къара дугъумла джыйыб ашады, чегет алмала, кертмеле табыб джубанды. Бир терекге ёрледи да, бал чибинлени уяларындан къыстаб, балларын тонады. Къысхача айтыргъа, айю къарнын тойдурду. Андан кѳб айланыргъа уа заман джокъ эди: терен кюркеде джукълаб къалгъан мамурашчыгъы ашыкъдырады.

5. Айю чегетде айланган сагъатда мамурашчыкъ уянды. Изледи да, анасын табмады. Къайгылы болду. Тешикни башындан ургъан джарыкъны кѳрюб, тышына чыкъды.

Быллай джылыны, кѳзюн къаматхан быллай джарыкъны ол биринчи кере кѳре эди. Кѳзлерин ачалмай, бираз джунчу-са да, джай кюннге, ариу ийис этген ханслагъа илешди. Баш къайгысы уа анасыды. Аны табмагъанында, терс джары кетиб тебреди.

6. Чегетге кѳгет джыаргъа келген Муратчыкъ бла тенглери, бир тюрю тауушла эштиб, тѳгерекге къарадыла. Айю балачыкъны эслеб, анасы чыгыб къалыр да деб къоркъа, аны къатына келдиле. Мамурач джашчыкъладан къоркъмады, алагъа терк илешди. Алкъын ол не къоркъа, не къоркъута билмей эди.

Мурат аны юсюн-башын сылады, къойнуна алыб эрке-летди. «Бу ёксюзчюк болур ансы, муну кеси джангыз къоюб кетмез эди анасы», деген акъыл келди башына. «Кеси да ачдан ёле болур, эрлай юйге элтейим да сют ичирейим», деб, хызеннге салыб, хайда къачды эл таба. Тенглери да — ызындан.

7. Къууанч хапар айтды джашчыкъ атасына.

— Атам, айю балачыкъ табыб келеме! — деди. — Ач болуб, джылай тура эди. Атасы, анасы да джокъду... мен кесим ёсдюрейим, артда чегетге нерме да къоярма...

— А-я, анасы бар болур... Ол муну атыб кетерик тюлдю. Бош айыргъанса быллай гитчечикни ана джылыудан, — деб, атасы аккылы болду, бир да, бир да къууанмады. — Да не

этейик, келтирген эсегиз, асырагъыз. Бар да сют ичир, мюй-юшде орунчукъ эт, — деди дагъыда.

Мурат мамурачха эмизик бла сют ичирди, джумушакъ орунчукъгъа джатдырды. Алай болгъанлыкъгъа, хаман мурулдаб, анасын излеб айлана эди балачыкъ.

8. Джюрегин къоркъуу алыб, уясына чабыб келгенинде, айю баласын табмады. Кёб изледи, хахай этди, тегерекни ийисгеди. Къумчукъда аякъ ызланы эслеб, былайгъа адам келгенин, баласына андан заран джетгенин ангылады.

Аякъ ызланы тутуб, бурнун джерге тирегенлей, эл таба тебреди. Джашчыкъланы ийислерин да, мамурачны ийисин да тас этмегенлей, элни къыйырында бир уллу къанджалбаш юйге келиб къалды. Юйню аллында кенг арбазы, тегерегинде мийик таш хунасы бар эдиле.

9. Кюн батыб, ашхам болгъан эди. «Мамурачым бу юй-деди, мен аны тауушчугъун эште турама. Энди къалай къутхарайым?» деб, хунаны къатында хауаны джыйылады.

Арбазда бир ит, «ыф-буф» дей келиб, къоркъакъ ауаз бла юрду. Анга да негери къошулуб, экиси да тышына чабышдыла, айюню эки джанындан къадалдыла.

Алайсыз да ачыуланыб тургъан айю, «ы-ы-ынг!» деб, бир итни сермеб тутуб, белин сындырыб атды, экинчини да, ачы-ачы къычыртыб, тылпыусуз этди.

Къаугъаны эштиб, Муратны атасы балконнга чыкъды, тарх, тарх! деб кёкге шок атды, уйт, уйт! деб тууайлады. Айю да, къоркъгъан болур эди, чегетге къачыб кетди.

10. Не болгъанын ол сагъатда киши билмеди. Бары да джукъугъа сингдиле. Джангыз мамурашчыкъ тынгысыз эди.

Бир заманда арбазда тууарла ёкюрдюле, къойла дюр-р-р деб юркдюле, атла, пуф-пуф, тпр-рр-р деб, бурун таууш этиб, ый-ый-ый деб кишнедиле.

Муратны атасы, биягъы шоккуну алыб чыкъды да, къарангыда кёкге-кёкге атды. Трах-рах, трах-рах! деген шок тауушла узакъ къаяланы зангырдатдыла. Элде итле сагъайдыла, тегерек даурдан толду.

Фонарны джандырыб, Муратны атасы стауатха къарады. Малланы кефлери кетиб эди, талайыны союлгъан, джыртылгъан джерлери бар эдиле. Хуна джанында уа — эки ит да ёлюб джата...

11. — Э-э, джашчыкъ, — деди атасы Муратха, — пелах-ха кьоюб олтурдунг да... Джюрегим билген эди алай боллугъун. Айю сезмей къалырмы дейсе баласы мында болгъанын! Энди малыбызны да къырыб, юйюбюзню да оюб кетерге теб-регенди. Андан эсе мамурачны, келтиргенингча, ызына элт, алгъан джеринге салыб къайт!

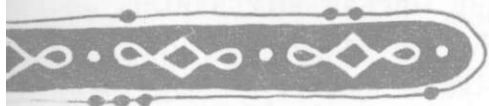
12. Эртденбла Мурат, талай тенгин да биргесине алыб, мамурачны чегетге элтди. Ана айюню ол тегерекде кермедиле. Балачыкны туура кюркени къатына атыб, ызларына терк къачдыла.

Сабий тауушланы эштген болур эди, къулакъ башындан къарады айю, аман къан алды. Сора, балачыгын эслеб, аны таба атды мыллыгын. Джетди къатына, джалады, ийнакъ-лада, сют ичерге джутланнган балачыкъгъа эмчек салды. Сора бир кесекден экиси да къулакъгъа ташайыб кетдиле.

13. Андан сора айю баласын кеси джангыз кьоймай эди. Уугъа тебресе да, биргесине элте эди. Муратны юйюне чаб-ханын да ол кюнден сора кьойду.

Андан бери Мурат да гитче балачыкълагъа чырт къатыл-майды — не чыпчыкъ, не бабуш, не ит, не киштик балагъа. Кеси тийген кьой эсенг, тенглери тийселе да, унамайды.

Сырқыула

I

Киштик бла балалары чардакда юй болуб джашагъандыла. Ал кёзюуде балачыкыла, кёзлерин ачалмай, сууукъдан кьалтырай, назик таууш бла джызылдай тургъандыла. Со кьурла болгъанлыкъгъа, ана джылыуну сезиб, киштикге

кысыла билгендиле, эмчеклерин да табыб, эмерге кьадалыб, аналарын бездиргендиле.

Тамам джанындан этселе, киштик туруб кетиучен эди. Ала да, джызылдай-джызылдай, бир джерге басыныб, башларын бир-бири тюбуне сугъаргъа кюреше эдиле.

Беллеринден ауузу бла кьабыб, ненча кере ташыгъанды

киштик балаларын чардакны ышыкъ джерлерине! Ма энди уа ала, кѣзчюклерин джандырыб, тѣгерекни сымарлайдыла. Тюклю къолчукларындан тырнакъларын къаратыб, къангаланы, багъаналаны тырнаб, «темир ыргакъчыкъларын» чыныкъдырадыла, билейдиле. Эшта, ала чычхан тутаргъа, тереклеге ёрлерге хазырлана болурла.

II

Бир кюн, сабий джыйынны камсык ойнагъанына къараб тургъанды да, киштик айтханды:

— Энди хайт деб уллучукъла болдугъуз. Бир айдан мени да сизни ючюн алгъан отпускам бошаллыкъды. Андан сора ишге барлыкъма. Сиз, джигитчиклеча, кесигиз юйде турлукъсуз.

— А-а-а, биз къоркъмай къалай турлукъбуз? Биз не ашарыкъбыз? Чычханла бизге чабарыкъдыла! — деб бир аууздан къычырыкъ этгендиле киштик балала.

— Не чычхан хапар айтасыз! Қычырыргъа, чабаргъа къалдыгъыз да, ый, сабыр болугъуз деб кюреше тургъанлайыма, чычханланы барын да юй тюбюне къачырдыгъыз. Ала сизге чабарыкъ тюл эдиле... Сизни акъылыгъыз болса, аланы тута да ашай турлукъ эдигиз. Энди уа кѣрейим, не ашарыкъ эсегиз да!

— А биз сют ичерикбиз, бизге сют алыб кел! — дегендиле балала.

— Тынч турлукъмусуз? — деб соргъанды аналары.

— Турлукъбуз! Турлукъбуз! — деб къычыргъандыла балала.

— Алай эсе, мен сют алыб келейим, — дегенди да, киштик сумкасына бош шышаланы салгъанды, кѣк бочхачыгъын да хурджунуна сугъуб, тюкеннге кетгенди.

III

Балачыкъла уа аны кетерин сакълаб тура кѣре эдим «сют ичерикбиз», деб да сылтаугъа айтхандыла, эркин къа лыб, бир ойнар ючюн.

Чардакны эшиги тыркъ деб этилгенлей, хайда тебрегендиле секириб-тѣнгереб, джагъалашыб-джыртышыб — ду-

ния зауугъун кѣргендиле. Сагъыш этигиз, тохта дерик, тын дерик болмаса...

Болгъанны хапа-сапа этгендиле, джастыкъны джыртыб, къушун учургъандыла, къюбюрню-къюбюрчекни чачхандыла, аналары къыстырыб тургъан быстырланы бирерине бирери чулгъаныб, бугъунчакъ ойнагъандыла. Чардакъны киштик джасаб тургъан ышыкъ мюйюшю букъудан-чарсдан толгъанды.

IV

Балаланы юйде «концерт» берликлеринден киштикни не хапары болсун! Ол, джазыкъ, аланы къарынлары къайгъылы болуб, юслери къайгъылы болуб, бир тюкенден бир тюкеннге джортуб айланганды. Ол кюннге къараб тургъанча, сют табылмагъанды. Амалсыздан бир банка сютбашы алгъанды, шорпачыкъ этерме деб, бир кесек этчик чекдиргенди. Эт ашасала, суу дерикдиле деб, эки шыша лимонад да алгъанды.

Аланы барын да хызеннге джыйыб, бели бюгюле, аякълары бир-бирине чалыша, солууу тыйыла, юйге къайтыб келгенди.

V

Келсе, аллайгъа келсин: кесини отоун таньялмагъанды. Болгъан — букъу, чарс, тул-тубан! Арабий, отму салдыла эке, сернеклени да джашыргъан шой эдим да деб, мюйюшге чабханды.

— Мияу, къайдасыз! — деб къычыргъанды.

— Мияу, мияу! Биз мындабыз! — дегендиле балала, бирери бирер быстырны тюбюнден башын къаратыб. — Сют келтирдингми?

— Мен не айтыб кетген эдим? Ма сизге сют! — дегенди киштик, бош шышаны кѣргюзюб. — Сиз мени нерваларымдан бошаргъа джаратылгъансыз. Джыйыгъыз бусагъатдан хапчюкню!

Балала ха-ха-ха деб кюлгендиле.

— Кюлмегиз! — дегенди аналары. — Мен ненча айтханма, букъулатмагъыз деб! Букъуда микробла бардыла...

— Керти да, мама, микробну джутсанг, кьарнынг ауру-рукъмуду? — деб соргъанды эм акъыллы балачыкъ.

— Хо, аурурукъду, грипп да тиерикди.

— Эштдигизми, грипп да! — дегенди биягъы балачыкъ.

— Букъу! Букъу! — деб кюлгендиле бир-бир балала, ол сёзю кьуджургъа санаб.

Аналары, башындан тутуб, босагъада олтургъанды. Аны алай табсыз халын кёргенлей, балала симсирегендиле, мыдах бет алгъандыла.

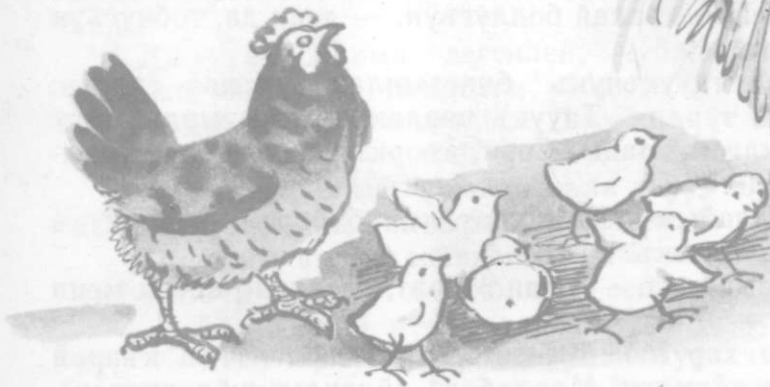
— Мен анамы айтханын этерикме, — дегенди да акъыллы балачыкъ юй джыйыб тебрегенди. Бир кесекден кьалгъанла да кьошулгъандыла анга. Кими быстырланы джыйгъанды, кими букъуну сыйпагъанды, кими мылы буштукъ бла телевизорну, приёмникни, шкафын сюртгенди.

Алай этгенлерин кёргенинде, киштикни башы чанчханы тохтагъанды, кёлю басылгъанды, таб кьууаннган да этгенди. Балалагъа ариу айтыб, джумушакъ ышарыб, ашарыкъ бишире башлагъанды.

Чубар тауукъчукъ

I
Тауукъла бары да сюедиле гаккыларын. Сиз кѣргенмисиз аланы уяларына къалай киргенлерин? Гаккыла табсала уа, къычырыкъ-хахай этиб, къанкъылдаб айланадыла. Асыры къууаннгандан этедиле алай. Чубар тауукъчукъ да къууа-

нады. Кюн сайын уясына келеди. Уясы бауну башындады. Ары басхыч бла миниб барады. Мюйюшде тѣгерек уячыгъында тюненеги гаккысын къойнуна къысыб джылытады, эркелетеди, кесини тилинде неле эсе да айтады. Гаккысына тийгенни суймейди. Талай замандан, гаккы табыб, къанкъылдай-къанкъылдай, тюшюб келеди.

Гаккыланы бир джерчикде нек табады? Ала кѣб бол-

сала, юслерине джатыб, гурт чыгъарлыкъды. «Гурт» деб нек айтабыз десенг, ол джюджеклерин «гурт, гурт» деб чакъырады. Аны ючюн «гурт тауукъ» дейдиле кесине да.

Сора, чубар тауукъчукъ джерге тюшгенлей, аны нечиги Мурат ары ёрлейди, джылы гаккычыкъны алыб келиб, анасына биширтиб ашайды.

II

Айхай, Мурат да чубар тауукъну гаккысын бек сюеди.

Бир кюн ол, ашаргъа кёзю къараб, джангы гаккыны да, зайын гаккыны да алыб кетди.

— Мурат, зайынны нек алдынг? Уясында гаккы кёрмесе, чубарчыкъ къозларыкъ тюлдю, — деди анасы.

— Гаккыгъа ушагъан тобчукъну салайым аны орнуна, — деди Мурат, — Тели тауукъчукъ нени билликди? Зайынды дер да джатар.

— Къайдам, аны алдаялгъа эдинг, — деди анасы. — Башха джары кетиб да къалыр, гаккыларын кишиге табдырмаз ючюн.

Мурат ийнанмады.

— Бир кёрейим къалай боллугъун, — деди да, тобчугъун зайыннга салды.

Экинчи кюн тауукъчукъ биягъынлай уясына ёрледи. Мурат а къараб турады. Тауукъ чардакъда кычырды, тёрт джанына сескекли къарады. Сора, къоркъгъанча болуб, ызына тюшюб кетди.

Гаккысын алайым деб, Мурат миниб барса — тобчукъ тура, гаккы уа джокъ.

— Ай, анасыны уа, — деди Мурат, — алдаб кетди мени чубарчыкъ!

Андан сора хар кюн сайын Мурат чардакъгъа къарай турду, гаккы уа кёрмеди. Марлаб да айланды чубарчыкъны, къайда бугъуннганын билалмады.

Тауукъчукъ арбазда айланады, аш ашайды... Къозлагъан а къайда эте болур?

III

Тура-туруб, бир кюн тауукъ тас болуб къалды. Изледиле Мурат бла анасы — табсанг къойма, учду-кюйдю, думп болду.

Хо, энди тауукъчукъну не тюлкю ашады, не къуш алыб кетди, дедиле да, унутуб къойдула. Кертиди, Мурат бушуу этди, зайынын алыб алдагъаным ючюн болду деб, сагъышланды... Алай болса да — не мадар: тас этдиле тауукъну!

...Юч ыйыкъ чакълы кетди. Мурат къыйналмасын деб, анасы эки акъ тауукъ алды. Алай а джашчыкъ аланы чубар тауукъчукъгъа тенг эталмады.

Бир кюн тенглери къатыш Мурат суу ызына барды. Алайда уа ууакъ кёкенле, сары чыгъанала кёб эдиле.

Чыгъанала тиймесинле деб, ийилиб, джаяу джолчукъ бла ётуб баргъанлай, «джюу-джюу-джюу» деген назик тауушчукъла, гурт-гурт-гурт деген тауукъ ийнакълау келдиле Муратны къулагъына.

Сескекли болуб, джашчыкъ талагъа чабыб чыкъды. Чыкъса уа аллайгъа чыкъсын — талада чубар тауукъчукъ, тегерегинде да сары-къолан джюджекчикле — бир, эки, юч, ...тогъуз, он!

— Ой-ой-ой! — деди Мурат, нёгерлерин чакъыра. — Бери къарагъыз, тас болгъан тауугъубуз балалары бла айланады!

Джууукъ барама дегенлей, чубарчыкъ, къанатларын джайыб, бойнунда тюклерин кёбдюрюб: «Кър-р-р! Къу-р-р-р!» — деб эрши къычырды. Джюджеккле да аны къатына къысылдыла.

Чыбыкъла алыб, джашчыкъла тауукъну юй таба айландырдыла, акъырын-акъырын арбазгъа сюрюб келдиле.

Муратны анасы сейирсинди. Тауукъгъа джылы аш берди, балачыкълагъа да туючукъ себди.

— Анам, энди мен алдарыкъ тюлме чубар тауукъчукъну, — деди къууанчдан толгъан Муратчыкъ...

Къалай болгъанын айттайыкъ. Тауукъ, гаккыларын чыгъана джоппуну тюбюнде джашыртын джыя тургъанды да, 12 гаккы табхандан сора, гурт джатханды. Ач болса, къобуб, къуртчукъла, къамжакъчыкъла ашаб, суу ичиб, дагъыда чабыб келиб, джылы гаккыланы чайкъаб тургъанды. Юч ыйыкъдан он джюджекчик чыкъгъанды, эки гаккысы уа чириб къалгъанды.

Ма алайды чубар тауукъчукъну хапары.

Тогусуну балалары

Аллыбыз бла тирмен айлан-дыргъан суу бара эди. Сабийле, джыйылыб, бир джеринде кёл этген эдик, кесибиз джууунургъа, баппакъланыда джюздюре турургъа.

Биз джууунган бош эди, алагъа кёре: юй аллында ба-

сыныб, къакъ-къакъ деб къычырыб, бирери берер килограмм нартюхню ашагъандан сора, суугъа чабыша эдиле — хайда ич, хайда джууун.

Бир-эки сагъатдан, къабханларын сингириб, дагъыда келир эдиле даулай.

— Бу мухарланы тойдурургъа мюлкюнг да джетерик тюлдю, — дей эди хоншубуз, баппакъланы иеси. — Андан эсе тауукъла бла къазла хайырлыдыла.

Аны сёзюне тынгылагъанча, бизникиле да тауукълагъа салгъан эдиле гурт.

Мени гогушума уа, ала тауукъчукъгъа, гурт дегенин къойдуралмай, кёб кюрешдик, сууукъ суугъа сукъдукъ, аягъындан такъдыкъ, тылдан бла бакъдыкъ — тохтамады.

Болмагъанында, гаккыма дегенин джыйды да, анам гогушха берди. Аланы ичинде тауукъ, къаз, бабуш гаккыла бар эдиле.

Не гаккыны салсанг да, гогуш бек разы болуб къаллыкъ эди ол сагъатда: ана болургъа кемсиз бек сюе эди, кюсей эди джюджекле кёрюрге.

Гогуш, къууанч тыбырлы болуб, гаккылагъа джабланды, бурну бла тартыб, барын къанат тюбюне джыйды, джылыууна къысыб, гурт-гурт эте рахатланды.

Тартыб да алалмаз эдинг аны гаккыланы юсюнден. Джукъ этеме десенг, ачы къычырыб, тюгюн-джамын чюйюруб къоркъута эди.

Болмазын таныб, аш-суу салдыкъ.

Юч ыйыкъ чакълы кетди. Бир кюн гогушну тюбюнден музыка таууш эштдим, шашмай гаккыгъа ушагъан бир джюджекчик а тышына чыкъды, дагъыда къачыб букъду анасыны тюбюне.

Анам келди да, тауукъну зор бла орнундан къобарды. Къарасакъ — тогъуз-он джюджек, джарылгъан гаккыла, аладан башлары джангы къарай башлагъан къаз, бабуш балала...

— О-о, былайда къайгъы уллу кёреме, — деди да, анам гаккы къабукъланы атды, хар нени джарашдырыб, тозгъан гогушну орнуна бошлады.

Бир кесекден къалгъан джюджекле да чыкъдыла. Джангы сюрюу арбазгъа джайылды, дуняны джюу-джюу тауушдан алдырыб. Сейир эди анга къарагъан: ууакъчыкъланы ара-сында бир мазаллы къаз бала бла эки бабуш бала да айлана. Къалай эсе да къуджур кёрюне эди ол зат.

Арабий, тауукъ алагъа аналыкъ этерикмиди? Огъесе, кесине ушагъанланы сайлабмы аллыкъды? Кесине ушагъанлыкъгъа уа, «кесими гаккыларымдан чыкъгъандыла» деб бегиталлыкъ тюлдю. Кёб тауукъ даулашырыкъды, бу меникиди, деб...

Алай болса да кёрейик кяалай боллугъун.

Бир джолда эртденбла эртде арбазгъа чыкъдым. Сууукъ аяз къагъа, джашил хансчыкълада чыкъ тамчыла джылтырай. Кюнню сёдегей таякълары джерни башы бла учхалаб тийген кёзюучюк.

Кёрдюм: гогуш юйдегисин тюбюне джыйыб тура. Тышын-да айланган — джангыз къаз бала. Джюджекле уа, бир-бирин тебере да бир къанатыны тюбюнден чыгъа, дагъыда, къалтыраб, экинчи джанындан теберишиб кире... Дауур уллу эди ана тауукъну кюйнунда, шатрны тюбюнде циркге къарагъанланы даууруча.

Эки бабуш бала да бугъунуб эдиле. «Эй-я, бу джангыз къазчыкъ бырناق болгъан кёреме», — деген сагъыш келди башыма.

Гогуш анга да къарай эди, алай а кюйнунда туююшгенле аны кеслери къайгъылы этиб тура эдиле. Хаман джайылыргъа, къанатларын не къадар кенг кериб, барын да сыйындырыргъа кюреше эди ол.

Бир заманда къазчыкъгъа да сууукъ татыды. Кёзюу-кёзюу аякъларын ёрге джыя да энишге узата туруб, чёбчюклени джукъгъанын да кююб, чабыб тауукъну бир джанындан башын сукъду, тебериб, тыпырдаб, тюбюне зор бла кириб кетди. Тауукъ тентиреди, кёлтюрюлдю, анга да орун берирге кюрешиб. Алай болгъанлыкъгъа балала сыйынмадыла. Къаз балачыкъ тёрт-беш джюджекни тышына чыгъарыб ийди.

«Къара-къара, — дедим ичимден, — бу да сабийлик эркинлиги ючюн кюреширик кёреме, алай мискин болуб кялаллыкъ тюлдю... Да нек кяалады? Ана джылыу мынга да керекди. Гогуш чыгъаргъанды аны дуня джарыкъгъа — энди ёсдюрсюн! Къалгъанладанмы сыйсызды акъ къазчыкъ? Кеси башха тюрюю къанатлы эсе да, гогушдан ёзгелени танымайды»...

Мен бек сейирсиндим, кюуанган да этдим.

Джюджекле аякъландыла. Ары-бери джайылыб, хансахунсха ташайыб кетиучю сыркыу юйдегини бир джерге джыймакълыкъ гогушха кыйын бола башлады. Гурт-гуртуна киши тынгыламай эди. Джангыз бир белгили тауушу бар эди барын да чабдыргъан: кюртчукъну ауузуна кяабыб (кеси джутуб кюяргъа кёзю кыймай!), кыт-кыт-кыт деб

кычыргъанлай, тегерекде хансла кымылдай эдиле, камсык кыауум, кими учуб, кими чабыб, аналарына джете эдиле. Аны ауузундан татлы затчыкны алгъанлай, кыачыу, энчилеу, сермешиу башлана эди.

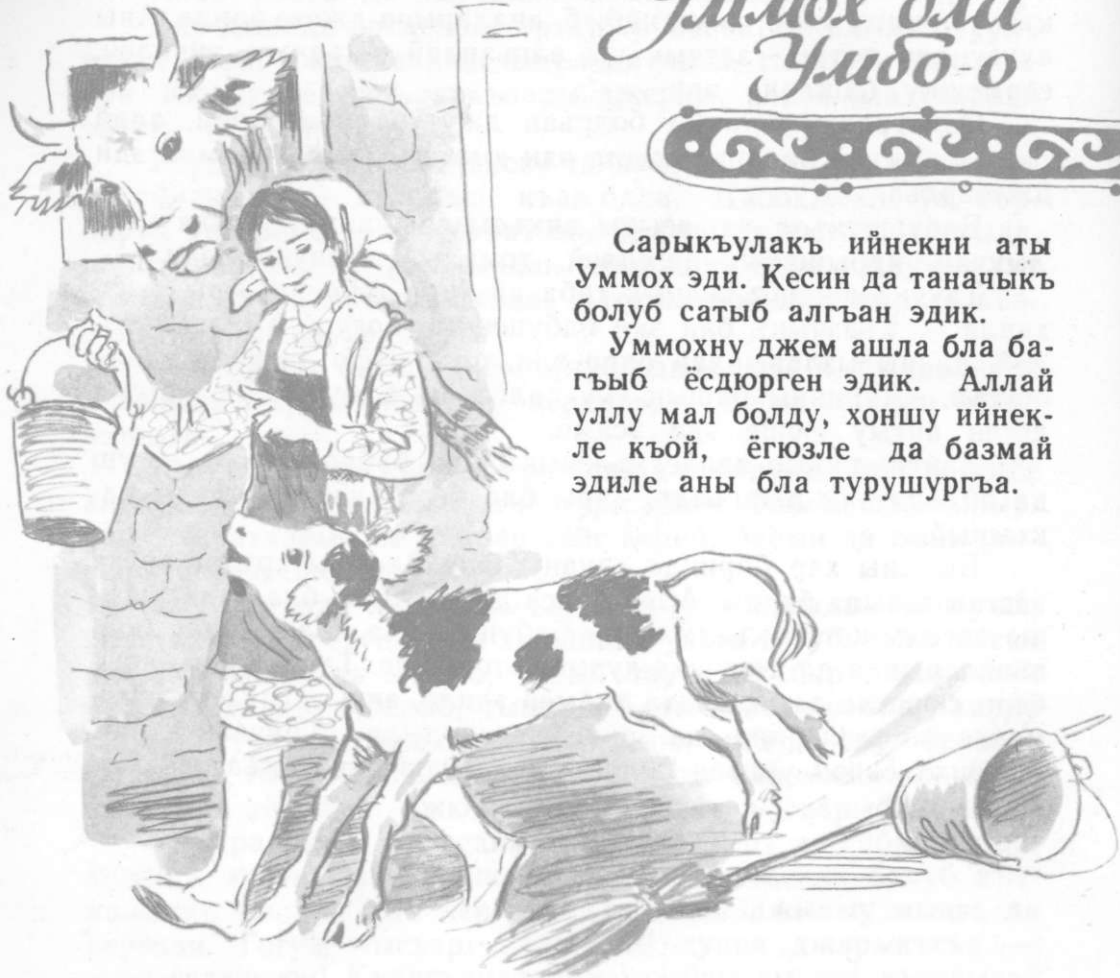
Онглуракъ тамагъы болгъан джутуб сиреле эди, алай болмаса, къаз балагъа джете эди юлюш — кыйналмай эди джутаргъа.

Бабушчукъла уа, асыры аякъсыздан, хаман артха кыалыучан, чабышабыз дегенлей, томалыб кетиучен эдиле.

Тауукъ юйдеги келчюк таба да бара тебреди. Ары тартханла — кыазчыкъ бла эки бабушчукъ. Гогуш, амалсыз болуб, аланы ызларындан бара эди, ол ючюсю да чаба эдиле суугъа. «Дунияны башын суу алса да, бабушха не истем» деген айтыу тюше эди эсиме.

Хайда джюзе эдиле кыазчыкъ бла бабушчукъла, гогуш да айлана эди джагъада, ары бла бери чабыб, аланы чакырыб...

Быланы хар биринде хауаны башхалыгъы артдан-артха кесгин таныла барды. Алай болса да аналыкъ бла балалыкыны татыуу кетиб кыалмады. Бабушла бла кыаз, уллу болгъанларында да, гогушха хурмет эте эдиле. Тауукъланы арыбери сюрселе да, гогушха тиймей эдиле, аны ашына кыатылмай, таб кеслерине да эркин чамландыра туруучан эдиле. Гогушха ёшюн ургъан болса уа, кёрюр эдинг кыазны сызгырыуун!

Уммох бла Умбо-о

Сарыкзулак ийнекни аты
Уммох эди. Кесин да таначыкк
болуб сатыб алгъан эдик.

Уммохну джем ашла бла ба-
гъыб ёсдюрген эдик. Аллай
улла мал болду, хоншу ийнек-
ле кьой, ёгюзле да базмай
эдиле аны бла турушургъа.

Алай болгъанлыкъгъа огъурлу Уммох сабийлени кьор-
кьутмай эди. Тюбю бла ары-бери ёткюб ойнаучан эдик.

Тура-туруб Уммох акъ бузоучукъ табды. Юйдегиле аны
анасындан «урлаб» кетдиле — бузоусуз сауулургъа юретир
мурат бла.

Кёб ынгырдады ийнек, тесукъа этди джатма тюбюнде,
баласын табалмады.

Бузоучукъгъа Умбо-о атадым. Бир сагъат да турмай,

ашарыкъ къайгылы болду, бурнун джер-джерге уруб, полда тая-джыгыла, болгъанн дардагъан эте башлады.

Ариу айтыб, Уммохну саууб келдиле. Энди ууузну бузоучукъгъа къалай ичиргин? Ары этдик, бери этдик, бурнун челекге тиредик — ичерге унамады: тогъуй билмей эди, эмиб кюрешген болмаса.

Сора къолуму ууузгъа сукъдум, бармакъларымы тышына къаратыб. Умбо-о бармагъымы эме, ууузну да джута тебреди. Къарнына джукъчукъ баргъанлай, бузоучукъ тирилди, къуйрукъчугъун къалач этиб, челекге бютюн да бек мыллык атды.

Тынч тюл эди аны татлы уууздан айыргъан, алай болса да тыя эдик, оздурса, джарашмаз деб.

Талай кюн озду. Анасы бла баласы, бир-бирин таныматгъанлыкъгъа, бири эшикден, бири юйден ынгырдаб, селеше тебредиле.

Алай болса да, Умбо-о кесини анасындан мени бек сюе эди. Эшикден киргенлей, юсюме къадалыб, этегими-дженгими эмиб тебрей эди. Къайры барсам — ары барыб, бир юйден бир юйге кириб, ызымдан къалмай эди, сютден тойдургъунчу. Умбо-ону къайгысы юйге сыйынмай тебрегенинде, аны эшикге къыстаргъа керек болдукъ.

Бир кюн арбазгъа чыгъардым. Уммох, терен ёкюрюб, уллу кезлерин акъ бузоучукъгъа джандырыб тохтады. Бузоу да анга къоркъаракъ къарады.

Ийдим анасына. Уммох ийисгеди, джер-джерине хамхотун джетдирди, ызы бла къулакъ джанын, боюн тюбюн джалаб тебреди. Умбо-о да илешди, онгсунду. Эшта, бизни эркетелгенибиз анасыны зыбыр джылы тили бла джалагъанына джетмей болур эди.

Мен кете тебрегенлей, Умбо-о ызымдан чабды. Къачыб юйге кирдим — ол да секирди босагъадан. Болмазын таныб, бауда орунчукъгъа джарашдырдым. Алай а макъырыб кече джукълатмады.

Арта анасы бла баласы шох болгъан эдиле, алай а бири эмизе, бири да эме билмей эдиле. Амма, сютню саууб алыб, челекни келтюргенлей, Умбо-о тёртгюллеб сюре эди ызымдан. Къыйын эди андан къутулгъан.

Джыл кезюне Умбо-о бир ариу тана болду: юсю — чым-

макъ-акъ, кёз тегереги, аууз тегереги кызыл, субай чачын ёрге кёлтюрюб чыгыб келген эки кьонгур мюйюзчюгю...

Кьунаджин болгъанында да; Умбо-о эрке кыылыгъын кьоймай эди: хайда кюрешир эди кьолунгдагъы челек бла, кьадалыр эди, кьашы деб. Унамасанг — мюйюзюн джетдириб да кёрюр эди. Алай а Умбо-о-ну кёлюн кьалдырыгъа кьайдан келлик эди кьолунгдан. Эте эдинг айтханын.

Уммохну сатханыкъда, Умбо-о, ийнек болуб, аны орнун алды, табхан бузоучугъу да, кесича, чыммакъчыкъ, анасыны, джашауун, кыылыгъын джангыдан кёргюзюб башлады.

Икс бла Игрек

Арты бла суу баргъан бир кьюу дуппурну туюнде джашай эдик. Джайгъы кюн кьюууруб, тебелени къара кесеу эте эди, акъсыл топракълары ачылыб, джаргамла кириулери ышартыб къала эдиле. Чыгъанакъ маталлы ханс джоп-

пучукъла, кесе кишини сакъалында туюклуча, анда-мында кёрюне эдиле.

Ол болумну сынаб къарагъан аллай кьюуурулгъан кюнбетде мал огъай эсенг, каскагъа да азыкъ табылмаз, дерик эди. Алай болгъанлыкъгъа тийрени кьюю джай, кыш да ол дуппурлада кечине эди. Къарасанг — семизден джарыла, джылына эки кере кюзлай, эгизле таба...

— Ол дуппурланы топрагъын джалаб турсала да, кюйла ачдан ёллюк туюдуле, — дей эдиле алайда эртдеден бери джашагъанла.

Бир джолда бизни да бир кююбуз эки кючхарчыкъ табды. Бирине Икс, бирине да Игрек атадым.

Къойла теблеб ёлтюрмесинле деб, кече юйге ала эдим къозулану. Талай кюнден сора секириб печь башындан тюше тебретиле, бир кесекден орундукъгъа мине да башладыла.

Кече джукъларгъа тебресем, Икс бла Игрекни да кесими бёлмеме элте эдим. Орундукъда туююшюрбюз деб, тюз аллымда айю терини джайыб, «джугъутурланы» анда джатдыра эдим.

Чыракъ джаннган сагъатда рахат джукълай эдиле, къарангы болгъанлай а, секириб туруб, дуняны хахайдан алдыра эдиле. Олсагъат сёлешиб, ариу айтыб, башчыкъларына къолуму салсам, дагъыда джата эдиле, кёл басыб.

— Сабийдиле да, къоркъгъан этедиле, — дей эди анам. — Джашчыкъ, алагъа кёл эте тур, чыракъны да джукълатма.

Алай а суймей эдим джарыкъда джукъларгъа, андан эсе къочхарчыкъланы юслерине джабыучукъ джабыб, къолуму джетдире турургъа разы эдим.

Аланы артыкъ да бек джанларын алгъан юй башында чычханланы тауушлары эди. Джел ургъанча, гур-р-р деб юрюле эдиле, башыбызда талаша эдиле, ачы джызылдашыб. Кёб кюреше эдим, Икс бла Игрекге эс джыйдырама деб, ол тели джаныуарлагъа къулакъ салмагъыз деб. Ала да, тилими ангылагъанча, рахатланыб къалыучан эдиле.

Бир кече Икс бла Игрек хахай этиб уятдыла, экиси да кычырыб, стол тюбюне кирдиле, дагъыда къачыб чыкъдыла.

Туруб, чыракъны джандырдым. Джукъ эслемедим. Орундукъ тюбюне къарасам, бир уллу базыкъ джылан чулгъаныб тура, къара тилин кёк джашнагъанча къымылдата.

Къуугъун этиб, юйдегилени аякъ юсюне салдым, кими кюрек, кими сенек келтирдиле. Кёбмю керек эди — ура кирдик да создукъ джыланни. Джюзюм бачхадан келиб, къабыргъаны тюбюнде тешик бла кирген кёре эдим юйге...

Икс бла Игрек болмасаланы бизге бир хатасы тиерине киши ишек этмеди.

Агха къайда сатылады?

Бизни арбазда Ляка деген джашчыкъ бла тёрт джылдан артыкъны танышбыз. Андан да кёб заманны танырыкъ эдик, ол туугъанлы къуру тёрт джыл бла джарым болмаса. Аз заманмыды ол? Аз да, кёб да болур, тегерекде кенг дуня бла

тенгleshдирсек, къайдам, китни беш джюз джыл, гёбелеккени уа къуру эки сагъат джашагъанларын эсге алсакъ. Ол себебден Ляка дуняда кёб джандан аслам джашагъанды, дерге боллукъбуз. Энтда джюз джылдан артыкъны джашарыкъды да, джаны болгъан джер ахлуну кёб тюрюсюн джашаулулукъ бла озарыкъды.

Тёрт джыл да аз заман тюлдю. Сагъыш этигиз, къаллай бир затны сынады, билди, сындырды Ляка ол узун джылланы ичинде! Ишлей билмесе да, ояргъа, чачаргъа юренди. Хата джокъду: хар ким да андан башлайды. Къаллай бир ойнады, секирди! Ансы да иги тездедиле аякълары, иги чыдайды тамагъы. Ашалыб, къаурачыкъла болуб къалыр орнуна, бутчукъла добарчыкъла, шатыкчыкъла болуб барадыла, тамагъы бу-

зулуб, хырылдаб къалыр орнуна, къонгурау таууш этиб, ауа-зы джарыкъдан джарыкъ чыгъа келеди.

Туугъан кюнүндөн бери Ляканы джашау бла къалай сермешгенин, кенг дуняны джарыгъына къалай кючлю учунганын не айтыб ангылатыргъа, не джазыб суратларгъа базмайбыз, ол себебден аллай къыйын ишни бойнубузгъа да алмайбыз. Алайды да, талай ууакъ шартын сагъынайыкъ.

Биринчи джылы толгъунчу огъуна тебрегенди Ляка чынгаб-секириб. Атасыны къойнунда аякъ тиреб, «ы-ы-ык! ы-ы-ык!» деб секириб тебресе, тохтай билмей эди. «Чоллакъчыгъым — чюйкечигим, чоллакъчыгъым — чюйкечигим!» деген тартыу да согъулуб, Ляка да секириб, талай заманны бара эдиле. Ляканы атасы, иш этиб, бир джолда беш джюзге дери секиргенин санаб, андан ары къатышыб къалгъан эди.

Амма ол секириу керти учууну къууанчын артда алай толу бермей тебреди. Эки джылгъа ёрлегенинде, Ляка уллу джашчыкъла этгенге тырмашды. Горкачыкъны басхычларындан секире, къырыгъындан уча башлады. Ахыры уа, андан да эригиб, сабий таурухда Карлсонча, сыртына мотор битдириб, хауада къушча учаргъа термилгенин да билдирди.

Эки джылында бютеу алфавитни таныгъанды джашчыкъ, джангыз къыйналгъаны — харифлени бир-бирине тагъыб окъуу. Ол тыйгъычдан да билмей тургъанлай къутуллукъду.

Джангы сёзлени къарт аммасындан кёб биледи. «Магнитофон», «макацикра», «ЗИЛ», «автомат» деб тебресе, амманы джунчутады. Кюн сайын бир джангы сёз, бир джангы айтыу чыгъарады, бир къылыгъын унутургъа, башха къылыкъ чыгъарады.

Энди Ляка назмуланы азбар этнуню, таурух айтдырууну алгъанды къолгъа. Джырланы бек сюеди, андан да бек суйгени — тепсеу. Таулу ансамбллени тепсегенлерин телевизорда кёрюб, бармакъ учунда чанчылыргъа юреннгенди. Қъайдам, конёкла бла учады, эки чархлы велосипедде къуш кибиб барады, гитче шиндикчикни къобуз этиб, дядя Ваня сабий садда сокъгъанча, согъады, Гена сарыубекни джырын джырлайды, шкок, тоб атылгъан тауушланы шашмай кинодача энikleйди — къайсы бир усталыгъын айтайыкъ биз аны!

Атасы да тургъанлай, Ляка бла сёз башлайбыз. Аны бла ушакъ этнудю неден да сейир. Мыйыгъынга битиб, соруб башлар джашчыкъ:

- Дядя, джулдузланы кёкге ким такъгъанды?
- Кеслери тагъылыб къалгъандыла.
- Сора анда не затха илиниб турадыла?
- Юйде лампочкалча, темир чыбыкъгъа тизилгендиле.
- Джулдузланы кёкге ким чыгъаргъанды?
- Хауадан кёбген шарлача, кеслери чыгъыб кетгендиле...
- Папа, ол КРАЗ сеникиди да?
- Хо, меникиди.
- Сен аны дядягъа бираз джюрютюрге бергенсе да?
- Хо, бергенме.
- Энди ызына сыйыр да ал, кесибиз джюрютейик...
- Папа, сен манга къачан аллыкъса уллу машина?
- Мешок бла бир ачха джыйсакъ.
- Сора ачханы къайда сатадыла?
- Ачханы ишлеб аладыла, Ляка.
- Да ишле да ал, мен да ишлейим...
- Дядя, атны тёрт аягъы нек барды?
- Ма алайчыгъын а айталлыкъ тюлме, Ляка.
- Мен атны тютюн ичгенин да кёргенме. Эки бурнундан да, ауузундан да къыш къалай кючлю тютюн чыгъа эди!
- Эшта, ол аманнга юреннген ат болур эди. Тютюн ичерге сабийге да, атха да джарамайды.
- А телевизорда тётя нек иче эди тютюн?
- Ол аман этеди, сабийлени сюймегени ючюн ичеди. Аллайланы сабийле да сюймейдиле...
- Папа, ким уллуду — асланмы, къапланмы?
- Къаплан.
- Ы-ы, мен аслан уллу болса сюеме! А къайсы кючлюдю — пилми, асланмы?
- Пил.
- Ы-ы, мен аслан кючлю болса сюеме!
- Хо, аслан кючлю болсун.
- Ляка, мен санга хаман машинала алама, сен а манга къачан аллыкъса?
- Сен, менича, гитчечик болсанг, мен а, сенича, уллу болсам...
- Ачханы къайдан табарыкъса?
- Сенден аллыкъма...

— Ляка, мен сени кьойнума алыб барама, сен а мени кьойнунга кьачан аллыкьса?

— Сен гитчечик болсанг, мен да уллу болсам...

— А кьалай боллукьса сен уллу?

— Хаман кьб ашаб, суу ичиб.

— Аны ючюн нек боласа да уллу?

— Ашагьаным кьарнымы тьобуне тьушеди да, андан ёрге тебериб, мени ёсдюрюб барады.

— Папа, Казбеклери кьайда джашайдыла — ма анда?

— Огьай, ма бу джанында.

— Ы-ы, мен анда джашасала сюеме...

— Да, айтайыкь да, сен сьуйген джанына кьечсюнле.

— Папа, мен кече болса сюеме, — дейди Ляка бир кюн.

— Сора нек?

— Ёлканы лампаларын джандырлыкь эдик.

— Алай эсе, барайым да, кюнню джабыб келейим.

— Огьай, бармагьанлай, былайдан джаб... Ансы юч сагьатны анда кьалыб кетериксе.

— Папа, сен манга Олег деген кьарнашчыкьны сатыб ал. Манга кьарнашчыкь керекди — Олег Попов. Анамы барды Цямасы, сени — Бадитинг, а мени уа — джугьум да джокь. Сат да ал манга кьарнашчыкь!

— Кьаллайчыкь дейсе — гитчечикми, уллучукьму?

— Уллучукь, школгьа баргьан Олегчик!

— Сора нек, гитчечик иги тьюмьюдю?

— Огьай, уллу Олегчик игиди... Джашчыкьланы барын птш-птш деб джыгьыб иерикди. Мени ургьанны птш деб, джерге аудуруб, тш-тш деб тьюерикди... Артда, мен уллу болсам, ол гитчечик боллукьду да, мен анга болушурукьма...

— Ляка, Олегден башханы боллукь тьюмьюдю алыргьа — сьез ючюн, Асланчыкьны, Ванячыкьны?

— Огьай, манга Олег керекди! — деб бегитеди джашчыкь.

Бир эсирген кишини аякьлары бир-бирине чалыша келгенлерин кьрдю да, Ляка бек джазыкьсынды.

— Папа, кьарачы, дядяны аякьлары ауруйдула, тюз джюрюялмайды, — деди...

Быллай сорууланы кюн сайын дегенча сорады джашчыкь атасына, ол да билгенича джууаб этерге кьорешеди.

— Папа, мен гитчечик сагъатда мени ненча сомгъа сатыб алгъанса — джети сомгъамы, беш капекгеми?

— Сени уа бир миллион сомгъа сатыб алгъанбыз, энди беш миллион сом багъасы болгъанса, — дейди атасы.

— А ол кѣбмюдю? Къаллай бирди? Джети сомдан кѣбмюдю?

— Хо, кѣбдю. Джети сомдан, таб беш капекден да кѣбдю...

— Папа, кел, оюнчакъла болгъан тюкеннге барайыкъ. Сен ачха бер да, мен кесим алайым сыбызгъыны.

— Кесим, кесим деб турма. Сен алкъын «кесинг» болмагъанса.

— А мен кесим алыргъа сюеме!

— Эсингде болсун: сабийлеге ачха берирге джарамайды!

— А мен сабий тюлме, манга беш джыл болургъа ма быллай бирчик къалгъанды (Ляка башла бармагъыны учун кѣргюзеди), мен сабий тюлме, беш джыл болгъан джашчыкъма.

— Онбеш джыл болса бередице ачха.

— А бешми кѣбдю, онбешми кѣбдю?

— Онбеш кѣбдю. Беш — сени бир къолунгда бармакъларынг. Онбеш болур ючюн а, сени эки къолунга да мени бир къолуму къошаргъа керекди...

— Папа, сени онг къолунг къайсыды? Мени ма буду. Дядяныкъы уа?

— Тюппе-тюз айтаса, сени онг къолунг олду.

— Ючюбюзню да онг къолларыбыз бир джанында битгендиле да?

— Хо, нек эсе да, алай болгъанды...

Ляканы соруулары кѣбдюле * * * — бютеу дуня сорууду анга. Алагъа джууаб этерге бир-бирде академикни да къолундан келлик тюлдю. Алай болса да атасындан уллу алим къайда! Атасы билмеген бла эталмазлыкъ зат дуняда табылмаз. Аллай зат бар эсе да, болмазгъа керекди — алайды Ляканы терен ийнанмакълыгъы. Ляка айтса, ол буйрукъ берсе, атасы табигъатны халисине да къатылыргъа боллукъду.

— Неди бу джангур! Кюн сайын джауады да турады, ары бир тыйдыр! — деб, тамам кёлю бла буюрады Ляка.

— Телефоннга бир джетейим ансы, сен суймей эсенг, мен джангурну кранын терк джабдырайым! — дейди атасы. Ляка хош болады...

Бештау кьобуб, кьарны боранлатады. Кьарны сибириб бошаса, зыгьырны да кьобарады. Айхай, мардасы бла тохтаб кьалса уа! Ляканы эшикге иймейди, эрикдиреди. Кьайда ойнасын, кьайда чынгасын? Тереклени чайкьалыб шууулдагьанларын кюн сайын терезеден кьрюб турады Ляка. Ала, ары бла бери ийилиб, хаман джелни, сууукьну урдурадыла. Ляка терсликни алада болгьанын ангылайды, ачыулу болуб айтады:

— Неди бу, хаман гьорюлдеб тургьан! Папа, сен баьр да тереклени балта бла тш-тш деб кесиб аудур, ол заманда джел да, сууукь да тохтарыкьдыла!

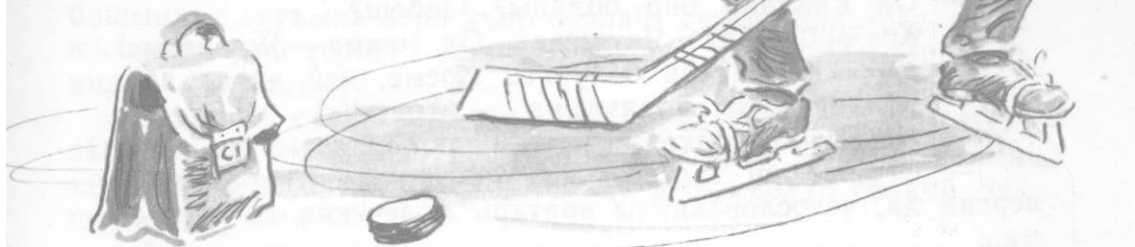
— Алай деген неди! Тереклени кесерге джарамайды, ала ариу этедиле дунияны, сеннге кьараб, ёсгенинге кьууаныб турадыла. Джел аланы да кьыйнайды, узакьдан, сууукь джерледен келеди. Джел бизни бек сюеди, кеси да джангы хауа келтиреди. Алайды да, алагьа ачыуланма...

Мен Якушевме!

Ляка хоккейге бурулгъанлы бир джыл кетди. Неде «джыл» деген? Аны билмейди Ляка, алай а сабий садда тамада группагъа баргъанын толу англайды, таб махтаныб да айтады.

— Мен энди гыккачыкъ тюл-

ме, — дейди ол, кёкюрегин тургъуза, кесинден гитчелеге огъартын къарай, — мен солдатма! Эртденбла спортзалда биз солдатлача тизилиб джюрюйбюз. Дядя Ваня, пианинода согъуб, бизге физкультура этдиреди...

Юйде сервантны аллында олтуруб, аны тапхасында бармакъларын ойнатады джашчыкъ, тамам пианинодача. Тауушланы уа... ауузу бла чыгъарады.

1974-чю джыл, кёб тюрлю игиликлеринден сора да, хоккейни джылы болгъан эди. Дуния мыллыгын телевизорлагъа атыб, къарт, джаш да хоккейни хапарын айтыб кюреше

эдиле. Адамла солугъан «хауадан» Ляка да солумай къалалмады: хоккейге джан аурутуучулары уллу джыйынына къошулду. Алай а, къартлача тюл, керти хоккеистча къошулду.

Ары дери телевизоргъа «Сабийлеге фильм» деген кёзюуде къараучу Ляка энди «Хоккей къачан боллукъду?» деб, таргъа тыя тебреди.

Кертиди, Ирина Роднина бла Александр Зайцевни бузда омакъ учханларын да джаратыр керекли къалмайды. Башха параланы арасында аланы айырыб танийды. Экеуленни уа бузда кавказ «истемейге» баргъанларына артыкъ да бек сейирсинеди. Алай болса да — хоккей...

Канаданы усталары бла бизни командабыз кёб ойнадыла. Ляка эки джаныны хоккеистлерин да таний кетгенди. Номерлеринден билиб, майна ол, майна бу, деб кычырады.

— Бизникиле къара кийингендиле, майна, юслеринде «СССР» деб джазылыбды! Майна Якушев, номери да 1 бла 5! — деб хахайлайды джашчыкъ.

— Ол къаллай бир болады? Онбеш?

— Хо, онбеш. Ол Якушевди. Ол менме — Якушевме!

— Да сен вратарь болургъа сюеме, дей эдинг да?

— Голкипер да боллукъма — Третьяк!

— Нек, Сидельников иги тюлмюдю? Олду да бек залим?

— Огъай, мен Третьякма!.. Мен канадачы вратарь Чиверсни да, чехословакиячы вратарь Холечекни да озарыкъма...

— Тохта, Сидельников болургъа нек унамайса?

— А-а, аны номери 1-ди, азчыкъды. Третьякны уа 2 бла нольду. Мен аллай уллу номерни сюеме...

Канадачылары ойнагъанларына къарай турду да, бир джолда Ляка айтды:

— Фу, ала джагъалашхан этедиле. Неге керекди туююшюрге? Бу бокс тюлдю да, бу хоккейди. Майна Харламовну къолун аурутдула. Энди ол къалай ойнарыкъды? Аны ючюн Якушев алагъа голла уругъа керекди!

Бизникиле гол ургъанлай, кеси бек суйген комментатор Николай Озеровдан да бек учунуб, «ур-ра! Го-ол!» деб кычырады Ляка.

Хоккейни совет командала бир-бири бла ойнагъан кёзюу-

де да Ляка «бизникиле» бла «башхаланы» айырыргъа кюрешеди, «бизникиле къайсыладыла — къараламы, акъламы?» деб хаман соргъанлай турады. «Экиси да бизникиледиле», деб ийнандырыргъа къыйынды. Ойнагъанла бир-бирине дерт тутхан, джаууракъ къауумладыла деген акъылдан таймайды джашчыкъ.

— Ма сиз арбазда эки къауум болуб ойнайсыз да? Эки команда да бизникилесиз да?

— А-а, бизни арбазда биз кесибибиз, анда уа башхалалдыла. Формалары да башхады. Биз мында бош ойнайбыз, ала уа, кѳргенсиз да, къалай туюшедиле!

Ляканы талай клюшкасы барды. Саддан къайтханлай, клюшканы алыб, арбазгъа къачады: анда аны ашыгъыб сакълайдыла тенглери. Беш джылдан атлагъан хоккеист кесинден тамада сабийлеге да бек керек болады, нек десенг, воротада аныча тири джокъду. Къалгъанла тогъуз-он голну ийселе, бу эки-юч голчукъ иеди, аны да — хыйлалыкъ этселе...

Бир заманда келеди Ляка, джаякълары отча къызарыб, башындан аягъына дери къар бузлаб. Тюклю пальтосу керти юйюкген къой териге ушайды. Чурукъ башларындан къар кириб бегингенди.

Тешинир къайгъылы да болмай, телевизоргъа кѳз джетдирди. «Заман» деген программа джангы башланганын кѳрюб, а-а, мульти-пульти джокъду деб, къолун силкиб, тешине тебрейди.

Андан сора юй тюбюнде «къургъакъ» хоккей башланады.

Тисьмо

Кемисхан танг къртайгъанды. Энди аны сѣз нѣгери кызындан туугъан Светачыкды. Эгечи Нюрхан а юйдегиси бла узакъда джашайды. Ёмюрлери бирге келген адамлагъа алай айырылыб кълмакълыкъл бютюн да кыйын тиеди, тюш-

лери да «алындырыб», кълйгъылы этиб турадыла.

Кемисхан да ёсдюргенди талай сабийни. Ол аланы, «бир кыйын кюнюмде джарарла» деб, джокъдан бар этиб кюрешген эди. Алай болгъанлыкългъа «чагългъан дунияда» бирини татыуун да кёралмай барады. Джангыз сабийликде джылыулары кългъанды аны эсинде, ол джылыуну амма кёкюрегинде сакълагъланлай джашайды.

Тёрт джашы да, юйлениб, бирер джары джанлагъландыла. Хар ким башы кълйгълыды. Амма уа кесича эски тёртгертке юйчюгюн сакълаб турады, ол да бек, мен да бек, деб. Кёзю кыймайды сатыб кетерге. Кеси кълркъл джылны мындан алда орнатхан чыбыкълла уллу терекле болгъландыла.

Фронтда ёлген баш иесини балта ызлары тёнгерткеледе тюненеча джангылай турадыла. Ол салган аралыкыла, арабла... Хунагъа салган ауур ташларына алтын бетли габу кьозлагъанды...

Сабийлери бары да бу юйчюкде туугъандыла, энди бери келирге асыры ашыкымай эселе да.

Кертиди, джашла кёзюу-кёзюу даулайдыла, кел да бизде джаша, деб. Келинле да ауруу болсун деб бир сёз эштирамегендиле. Алай а Кемисхан кесини кылыгынын биледи: аууз джетдирикди, «Бастам болмаган джерге кылагымы урмайым», деб тохтаялыкы тюлдю. Андан эсе, «Къарным ач, башым тынч» деб...

Джангыз кызы Забитхан, эринден айырылганлай, кыайры барлыкы эди, джашы Амыр бла кызычыгы Светаны да алыб, ата юйюне — эски уясына келиб джыйылгъанды. Сабий садда ишлейди кеси да.

Энди уа, ма, аллах Светачыкыны бергенди аммагъа барыны орнуна да. Тёртюнчю классха барады Светачыкы. Кыламдан ингичге саяу бармакчыкыларын китабха сугъуб, нелени эсе да окъуб кюрешеди. Бурунчугъун кыагытха тиреб, бир затланы джазады. Ол «задач» дегенлери уа бютюн да кыыйндыла джарлычыкыгъа. Анга болушургъа юйде киши табылмайды. Амыр орамдан джыйылмайды. Амманы уа не келсин кюлундан — ёмюрю бир тауукыну сатыб, ачхасын тергеб алмагъанды. Задачлада поездлени, кемелени юсюнден барады сёз. Аланы, амма огъай эсенг, амманы джети атасына дери барсанг да, киши кёзюу бла кермегенди.

Алайды да, «аллах болушсун санга, Сибета», дегенден ары Кемисхан джукы бла джараялмайды кызычыкыгъа. Ол тилеги болуша болур, Света, бир мадарла этиб, задачын чыгарыб да кыояды, школдан хайт деб кыууаныб келиученди. Аны керген амма, кёлю кёлтюрюлюб, мени кёлеккем да себеб бола шойду, деб басылады.

Бирин кыюуб, бирин айтайыкы: Света амманы кёзюн кёб затха ачады, дуняа бла бир затны ангылатады, ёмюрю эшмеген затларын эштиради. Ол амманы кызы тенги болуб бошагъанды, энди устазы да болуб барады.

— Ах, сен ёлмегин, Сибета, ол бузоула бачхабызгъа бир зат этгендиле да, бир керге эдинг! — деб киреди эшикден

амма. — Бир джарлыгъа аллай бир халеклик салдырыгъа адамны къолундан къалай келеди?.. Аллах-аллах, ташдыла бир къауум адамланы джюреклери, темирдиле...

Титирейди амма, тамам кѐлю бла къыйнлашады.

— Къоркъма, мен бурууну тешигин битейим, джатхан нартюхлени да ёрге-ёрге сюеб, ёсерча этейим, — дейди къызчыкъ.

Бир кюн бузоу эмиб кетгенинде уа, амма хаман къайтарыб айтыб турду:

— Ый, бузоу! — дедим, ый, бузоу! — дедим. Джангыз биригиз кюушеннгенин бузмады. Аллахны бирлигин билгенча биле эдим алай боллугъун. Мен айтханны оюннга санайсыз, мен а билиб турама боллукъну. Ма, ненча кере дыгалас этеме, ол джатманы башына бир туз къуюгъуз, деб. Къуярыкъ тюлсюз, хар ким ол билген ишчигине къадалыб тургъан болмаса... Джангур джаугъанлай а, ол топракъны тараб кетерикди да, дуняа бла бир къыйыныгъыз зыраф боллукъду...

Бу джол да амманы кѐлюн джазаргъа Света табылады. Амма да Светагъа деб сѐлешеди ансы, кишиден бир тюз джууаб алайым деб кюрешмейди. «Да, хы, болсун», — дерикдиле да кетерикдиле...

Къарт Кемисхан эки сѐзден бирине джангыз эгечи Нюрханны сагъынады. Энди, ол болмаса, мени керти ангыларыкъ адамым джокъду. Мени бла бир къарында джатхан, аманымы, игими да билген олду, дегенлей турады. Бютюн да бек «ѐлген кюнюмде къатымда ол болмай къалады», деб къоркъады.

— Нюрханладан письмо джокъду. Нюрхан да къара ганыуда менден онглу тюлдю. Экибиз да къолуму сыртыбыз ол джаны бла. Ол къантулукъдан туугъан телилерине джаздырала болмаз. Джангыз Таначыкъгъа ышана эдим да, ол да къаллай зат болгъанды, къайдам. Бир да къоркъма... — деб башлайды Кемисхан. — Аланы барындан да сен онгласа, балачыкъ, аллах онглу этсин, джазчы энтда бир къагъытчыкъ...

Света кѐб письмо джазгъанды Нюрханлагъа, амманы сѐзюнден. Ал кѐзюуде аллай диктантланы бек джарата эди. Артдан артха уа сууб тебрегенди: амма хаман бир сѐзлени

тизиб турады. Ма бу джол да, ёчеше эсегиз, азбар айтыб берсин амманы джаздырлыкъ письмосун.

Алай болса да кызычыкъ амманы бек сюеди, джазыкъ-сыннган да этеди. Айтдырмай кьоймай эсегиз, амманы сабийге санайды, кесини кичи эгешчигине. Сора кичиге ариу айтмай, тилегин толтурмай кьалай этсин? Света, кьагъыт, кьалам алыб, столгъа джарашады.

«Багъалы эгечим Нюрхан,— деб башлайды сёзюн амма, — таза джюрегими кызыуундан санга исси салам айтама. Менден салам айт уллугъа, гитчеге да. Саламдан сора, не эте турасыз? Биз да турабыз, джокъду хатабыз, сизге тансыкъ болгъандан ары...»

Света кьадалыб тырнайды тетрадь кьагъытны кьаламы бла, кеси иги таныгъан сёзлерин не кьадар омакъ тизерге кюрешеди.

— Джаз: «Борис тынчмыды, не эте турады? Таначыкъ бизни нек унутуб турады? Мазанчыкъ не эте турады? Асийчик а турамыды биягъынлай, тилчиги ачылмай? Бизни сорсагъыз, турабыз, джокъду хатабыз. Бир топракъбаш джатма ишлегенбиз, адам кеси сукъланыб джашарчады ичинде. Алай а башына туз кьуймагъанбыз. Забитхан ишден бошайды, джашла да келинледен ычхынмайдыла».

Света, бёлюнюб, сёз кьошады:

— Амма, бу затланы он кере джазгъанбыз, сора уа?..

— Къайгъырмаз, артыкъ боллукъ тюлдюле, джаз:

«Джангыз эгечим Нюрхан, не эте турасыз? Тынч турамысыз?»

— Амма, башында соргъанбыз ол сорууланы, — деб бёлюнеди Света.

— Къайгъырмаз, къайгъырмаз: энтда сор, соргъанны айыбы джокъду. Джаз:

«Тынч турамысыз, джангыз эгечим Нюрхан? Сизни не эте тургъаныгъыздан бек хапарсыз болуб турабыз. Неме уа, Батдал не эте турады? Ол биягъы ишинде тура болур? Асийчикни уа тилчиги ачылмай турамыды? Анга дохтурладан, не афендиледен бир мадар кьалай излемей турасыз? Мени кьолум джетер джерде болса, ол алай джарлы болуб турлукъ тюл эди... Бизни сорсагъыз, турабыз биз да. Юч эчкибиз

барды. Ол къарт ийнегибиз да турады. Тюнене бузоуу эмиб кетгенди, айта тургъанлайыма...»

Къолу талыб, Света аммагъа бошайыкъ деб тилегенча къарайды.

— Хата джокъду, джаз, не къадар соруб джаз. Къуру да излеб, соруб джаза тур. Джууугъуна-этинe адам джылы сёзле джазаргъа, къайгъыргъанын билдирирге керекди.

— Сора ненча кере сорургъа боллукъду?

— Теличик, сен эрингенликге, сени бир сёзчюгюнг ала-гъа бир сомдан багъалыды. Сагъат сайын алыб, окъуб, къуу-аныб турдукъдула. Джаз:

— «Сиз джазмай тургъанлыкъгъа, мен тёзюб туралмай-ма. Мен да турлукъ эдим тынгылаб, джюрегим алай басылыб туралса. Асийчикни хаман тюшюмде кёрюб турама. Къонгурау тауушчукъ этиб, бойнумдан къучакълады да, аллахдан иги умут этиб турама... Башха не айтайым? Джаза туругъуз. Письмоланы чачычу къыз кёрюнгени сайын, сизден бир джукъ келтире болурму деб, умут этиб турабыз...»
Хы, дагъыда бир сор:

— «Сизни Солманыгъыз тёппесинден аракъы бла тю-тюню къуйгъанлай турамыды, огъесе?.. Бизни Солманы-быз а бизден кетгенли андан да алапат затха тюзелгенди, дейдиле. Энди минут-минутдан кесине ийнени сугъуб, къуу-анч тыбырлы болуб, той этиб турады, дейдиле... Бир-бирде, Айгъа учама деб, экеуге кесин тыйдырмагъан хапары да чы-гъады». (Учуб огъуна кетге эди, къаны келлик!)

Света, амманы бу айтханларын джазгъанча эте туруб, бир заманда сорады:

— Бошадыкъмы, не?

— Къутулургъа ашыгъыб, сени да белинг юзюледи... Сора алаймы бошалады письмо? Салам-келямны да къайда къойдунг?

— Аллында айтхан эдик да...

— Артында да айтыргъа керекди. Артыкъ боллукъ тюл-дю. Кесингден да бир-эки сёзчюк къош. Ансы, талай къагъыт-да джазылмагъан, аллынга алыб, олтуруб, окъуб, кёлюгю къандырырча болмагъан письмо письмомуду?

— Кесим артда джазарма. Танадан уялгъан этеме...

— Сора нек?

— Быллай хылымылы затланы джазады, деб кюллюк-дюле.

— Сен кьоркьма, манга кюле турсунла — мен джаздырама. Ол эки кьантулукьгьа айтханымы да окъусунла. Бу дуняда эм кюлкюлюк мен эсем да, аланы адам инсанга санамагъанлай кетерикме. Аллахыма сёзюм ауур бармасын ансы, адамламыдыла ала? Кёлюнг кьалмасын, амандан иги туугъан, бири сени атангды...

— Амма, бошайкь... ансы дерслерими эталмай кьаллыкьма.

— Болсун, болсун, джанынга, аягъында эки сёз айт. Сени хар сёзюнг алагъа бир сомдан багъалыды. Былай джаз да кьой:

— «Багъалы джангыз эгечим Нюрхан! Энтда бир кере кюйген джюрегими теренинден исси салам айтама санга. Сау кьал, бу дуняда кёрюшмесек да, ол дуняда джарыкь бетден кёрюшейик. Сени джангыз эгечинг Кемисхан, эгечингден туугъан Забитхан, аны кьызчыгъы Сибета».

Светачыкь, амманы бу артда айтханларын джазмай, конвертге адресни джазады да, письмону атаргъа ашыгъады.

Китаб ауазла

Сабий библиотека суйген юйюмдю. Биринчи классдан бери, ма беш джыл, мен ары талпыб джюрюгенли. Къыйырдан тутуб, ол къадар китабны окъуб чыгъарым келеди. Хазнасы да къалгъан болмаз мен окъумагъан, неда бетлерин

аудуруб чыкъмагъан. Кёб китабны уа эки-юч кере да алыб, азбар этерге джетгенме.

Бюгюн да кюнорта азыкъны аллы бла келдим бери. Окъугъан китабларымы сау-саламат къайтарыб, джангыланы сайлай, бир таша мюйюшге кирдим. Къаллай суратлары, къаллай бояулары бардыла хар китабны! Ийислери уа? Бир бек сюеме китаб ийисни. Ол башха ийислеге ушамайды. Къолума алгъанлай, ортасын ачыб, бетиме къаблайма да, китабны хауасын терен тартама ичиме. Хар бирини хауасы башхады.

Бир-бир китабдан типограф ийислени бузгъан къуджур хауа да урады: унку, морт тылпыу, неда сарсмакъ, шорпа

ийис, неда джазны гокка хансларыны асыл солууларын джыйышдыргъан дух ийис...

Бир заманда, кюнортагъа бёлююу къалай джетгенин да эсгермей, китабланы дуниясында кесим джангыз къалыб кетгеними ангыладым. Тёгерегимде толу шошлукъ орналыб, асыры шум болгъандан, джюрегими ургъанын къулакъларым эштедиле. Ичими къоркъуу алды: ахырат деб быллай тилсиз дуниягъа айта болурламы, быллай тауушсуз джангызлыкъгъа?

Энди мындан къалай чыгъарыкъма деб, къайгъылы бола тебрегенлей, бир тюрлю ауазла илгендирдиле. Арабий, тонаучуламы болдула, огъесе таша джанламы къозгъалдыла деген акъыл бла тёрт джаныма къарадым. Джукъ эслемедим. Чибин да учмай эди залда.

Бираздан ангыладым: ортада тапхаланы биринде эки китаб сёлеше эдиле. Бирини ауазын таныдым, ашхы тенгим къатыма тюшгенча болуб, кёл басдым.

— Ийнана эсенг, мен орнума бюгюн джыйылгъанма, — деди «Доктор Айболит». — Басмадан чыкъгъаныма бир джыл болады да, былайда къуру экинчи кере тынчаяма...

— Хаулени кюню джарыкъ! Аны бла уа кимге махта-наса? — деди джизги ауазлы хоншусу. — Ма, менден юлгю ал: кишини къолуна хазна тюшмейме, кишини юйюнде кече къалмайма. Мен чыкъгъанлы беш джыл болса да, джап-джангылай турама, не кёзююлю, не тамамлы ремонт керек тюлдю!..

— Ичингде къалгъан сёз болсун, хоншум, кёлююю ачыкъ айтайым: сени да джокъду махтаныр джеринг. Бал чибин къонмагъан гокка хансча — ол да не джашауду?..

— Керек тюлдю манга хауле джашау! Гокка хансны юзюб алыб, хауасын солуб, атыб кетгенча... Мен кёрюб болмайма окъуучуланы, мен къуру кесими авторуму сюеме!

— Насыблы, сен къабынг бла туугъан болурса, джангыз бир адам ючюн... Мени уа къолгъа джетдирмейдиле, уллу, гитче да сюеди. Кёб адамны таныйма, халисин билеме, таб юйлеринде хапарларын да айтыб бераллыкъма. Ма, сёз ючюн, Къады деген джашчыкъ, окъургъа эриниб, хаман ачыб, суратларыма къараб тура эди. Аны анасы эштдириб

окъуду, талай джерими азбар да биле кёре эдим. Къады илешмедн. Ахыры суратларымы кёчюреме деб, халек этди, джыртды...

— Да не сакълай эдинг Къадыдан? — деди джизги ауазлы хоншусу. — Бурнун дженгине сюртюб айланган шмирка болур...

— Тохта. Андан сора Сарычыкъ деген джашчыкъгъа тюшдюм. Ол а, окъуу китаблары къатыш классха келтириб, сабийлени арасына атыб, танг джулкъдурду...

— Да не сакълай эдинг Сарычыкъдан? — деди биягъы хоншусу, кёл кенгдире. — Ол да кёнчегин башы бла кийген, алтын къаяны да ояргъа суйген бир дордук болур эди...

— Тохта. Ахыры, бара-барыб, Эслихан деген къызчыкъгъа къонакъ болдум. Меннге эси кетди аны: эм алгъа къагъытларымы джелим бла джамады, целлофан халат кийдирди. Сора, «Бу китабны аягъыз: дуняны багъасы бирди бу!» деген сёзлени къагъытха джазыб, тыш бетиме джабышдырды. Андан бери урушлада чыныкъгъан докторча айланама. Киши юсюме шорпа тёмейди, джау агъызмайды. Мени алыб, чибинлени къагъычуларын да къойгъандыла сабийле.

— Да неге керекдиле ол къыйынлыкъла — джыртылыула, джамалыула, чыныгъыула? Сени суйселе, сылаб-сыйпаб, огъары тапхагъа салыб турлукъ эдиле, — деди джизги ауазлы хоншусу.

— Суймеген бал, джау да ашамайды. Суйюб эте болурламы?

— Суйселе, ма менича турлукъ эдинг...

— Къайдам, тейри, — деди «Доктор Айболит», — сени окъумасала, сени бла сёлешмеселе, кесинги ёлюкге сана да къой.

— Нек санайма! Ёмюрюм джашлай, джангылай турсам, олмуду аман тюш кёрюзген? Джашау деб анга айтадыла!

— Сен суйгенингча ангыла, мен а аллай джашауну кюсемейме. Мен кёрти джашауну теренине батханыма къууаныб турама. Санларым тозгъанлыкъгъа, джаным зауукъ этеди. Ненча юйде кече къалыб, ненча адамны сынадым! Джауларымдан эсе шохларым джюз къатха кёбдюле. «Джауларым» деб да терс айтама. Къойнуна къысыб джукълагъан, неда джастыкъ тюбуне салыб джатхан джауунг тюлдю. Анда-сан-

да бираз ишленмеген, аз-буз дюргенге дженгиген сабийле тубейдиле, ансы...

— Сау бол да къал, — деди джизги ауазлы хоншусу, — аллай бир малхыярны къолунда буштукъ болгъандан эсе, тапхада сыйынг бла тургъанынг къёб ашхыды...

— А-я, анга да эки шагъат керек болур... Манга сен айтханча къартлыкъ келмейди, джыл сайын дегенча джангыдан чыгъама. Тышым, къагъытым, басмам, суратым, бояум игиден иги бола барадыла, тиражым тохтаусуз ёседи.

— Аманны урлугъу къёб, — деб чюйюрдю эринлерин хоншусу.

— Хо, гошанса, хо. Алай а тынгыла. Бютюн да бек суюндюрген сабийлени огъурлу доктор Айболитге кемсиз илешгенлериди. Хар бири анга ушаргъа тырмашады. Табигъатны шохлары къёб болуб барадыла...

Ушакъгъа къулакъ ийиб, къымсыз тынгылайма. Бир кескден башха китабла да къошуладыла сёзге.

— Джаша, тейри, Айболит-шохум! — деди «Мойдодыр». — Эртденли ушакъгъа тынгылаб, ичимден санга бюсюреу этиб турама. Ма, «Айхан бла сауутлары» деген хоншум шагъатды: экибиз да сен айтханнга къол салабыз.

— Хо, салабыз! — деди «Айхан бла сауутлары». — Сен огъургъа юрете эсенг, биз эринчеклени, кирлилени джезлерин ачыб къорешебиз. Майна, тюнене «Мойдодырны» окъугъанында, Хасан деген джашчыкъ сапыннга, тиш джуугъан шёткагъа да илеше тебреди. Мариямчыкъ да, Айханлай болама деб къоркъуб, сауутланы джууаргъа къадалгъанды.

— Айболитге уа кёлюм бла сукъланама, — деди «Приключения барона Мюнхгаузена». — Мен не сейир затлагъа джолукъгъан эсем да, тугел ол докторча тауушлукъ болалмагъанма. Бир джол мени сахарны юсю бла учуруб баргъан къазланы ёлтюрюрге керек болгъан эдим, арбазыма тюшер ючюн... Андан сора ичинде джюреги ургъан бир джанны сууун сыкъмагъанма...

Нарт ауаз бла кюлюб, «Крыловну баснялары» деген китаб сёзге къошулду.

— Огъай, ол джизги ауазлы хоншубузну бир таныргъа керекбиз. Ол мени «Эки бёчке» деген баснямы окъугъан бол-

маз. Тикден дауур этиб тѣнгереб баргъан бош бѣчке ол болурму?

— Акка, сыйынг тѣппемде болсун, алай а джаныма тие тебресенг, мен да аярыкъ тюлме, — деб ѳпкеледи джизги ауазлы китабчыкъ.

— Хо, хо, хо, айтдым эсе, къайтдым, — деди «Крыловну баснялары» деген китаб. — Къоймадынг, энди бир джангы басня къошдурмасам болмайды.

— Оу джюрегим! — деб хыликке этди джизгауаз.

— Эи, кюнтиймез, атынгы бир айтыб къой, ансы сени чырт танымай къалыргъа тебрегенбиз, — деб къычырды къайдан эсе да «Дон-Кихот».

— Сен танымагъан болсун кѳрюр хатам! — деб къайырылды джизгауаз. — Сенича, джел тирменле, къой сюрюуле бла къазауат этген кюнюмде джетсин аджалым, джахил тюрсюнюлю рыцарь!..

— Тейри, лилипутланы къралында да айландым, сенича кѳзге илинмеген микробну уа айтыб да эштмедим, — деб селеке эте башлады «Гулливер у лилипутов».

— Уллуланы къатында уа мени джауум да сенлей болсун... — деб сѳз къошду «Гулливер у великанов».

— Оу, сенича, бюрчелени тюблерине тюшюб, чачымы хар тюгюнден кесими къазыкъгъа байлатмагъанма. Неда, бир алаугъанны ауузуна кириб, тишлерине илине айланмагъанма, — деб силдеди белгисиз хоншулары.

— А-а-а, сен кесинг кесинге деб джаратылгъан кѳреме. Саумуду авторунг? — деб сагъышлы сорду Маршакны китабы.

— Сен ѳлгенликге, ол сауду! — деб махтанды китабчыкъ.

— Ай медет, ѳлген сабий табыб, кеси сау къалгъаны къалай аман болгъанды, — деди Барто.

Китабла харх этиб кюлдюле.

Ол кѳзюучюкде библиотеканы эшигин ача тебретиле кюнорталыкъдан къайтхан къуллукъчула.

— Хы, энди базарны тохтатыгъыз, — деди «Орус халкъ таурухла». — Къарайма да, сизде джатмагъан джюкѳду...

— Эй, таныб къюгъуз: ол мени юсюме исси шорпаны тѳкген Маджитчик кириб келеди, — деди «Къарачай-Мал».

къар халкъ таурухла», — бир кёрейик къайсыгъызгъа кир джагъарын.

— Насыб болса, бу джизги бийчени джегенден бир тюшюрю, ариу кибик кёрюб, — деб ышарды «Таукел бол» деген китабыкъ да. — А энди уа тил тутайыкъ, Шахразаданы кечеси келгинчи...

Китабла лахорну тохтатдыла. Библиотекагъа къуюлгъан сабийле тапхаланы араларына сингдиле. Маджитчик да, къарай келиб, огъары тапхадан джизгауазны алды да, бармакъларына тюкюрюк этиб, бетлерин аудура, тамгъала тюшюре тебреди. Талай китабны пырх-чырх деб кюлгенлерин менден ёзге киши сезмеди.

Маджитчик, китабны ачылмагъан, бир-бирине джабышыб тургъан бетлерин ачама деб джыртханында, къоркъуулу болуб, терк огъуна ызына салды да, «Гаргантюа и Пантагрюэль» деген эски китабны экинчи кере да алыб кетди.

Мен да «Аланны хапарларын» алыргъа разы болдум. Библиотекагъа ачыкъ киргенимча, ачыкъ да чыкъдым.

Эй бир суйюу этеме ол кюнден бери китаб ушакъны! Мадарым болса, кечеле бла къалыб, тынгылаб турлукъ эдим ол сейир дунияны ауазларына.

Кёгюрчюн

I

Кёбдюле ариу къанатлыла — джырлаучула, кычырыучула, мурулдаучула, сызгырыучула, хауада учханла, джерде джюрюгенле, сууда джюзгенле... Хар барыны бирер тюрсюню, кылыгы барды: кими хайырлы, кими ха-

талы, кими огъурлу, кими огъурсуз, кими ариу, кими эрши...

Алай а кёгюрчюнча суюмлюню, аныча илешни, тазаны табаргъа кыйынды. Тынчлыкны, рахатлык джашауну белгисине санайды халкъ аны.

Къалгъанлагъа да береди халкъ бирер ышан. Сёз ючюн, гугурук кычырса, къонакъ келеди, дейдиле; чаукала хахайласала, джауаргъа этедиле, дейдиле...

II

Мурат Нарсанада джашагъан сагъатда шох эди кёгюрчюнле бла. Джыйырма чакълы огъурлу къанатлысы бар

эди кёгюрчюн уяда. Аладан экиси — эртдеден тургъан, юйюрсюнюб бошагъан кёгюрчюнле. Къыстаса да, кетмей эдиле. Кетгенни къой, учуруб ийсе, биреуню кёгюрчюнлерин, аджашыб айланганланы да биргелерине тагъыб келе эдиле.

Кюн сайын аш-суу бериб, тутуб, башчыкъларын сылаб, аякъларына, къанатларына къараб, учуруучан эди Мурат.

Талай кёгюрчюн алапат ойнаучан эди таза кёкде, чёмелиб-чёмелиб, къанат таууш этдириб. Энишге тюше тебрегенлени Мурат къоймай эди къонаргъа, сызгъырыб, къол къагъыб, ызларына учура эди.

III

Юйлю кёгюрчюнле шахарны башы бла алаша уча эдиле, аджашханла уа — мийикде. Муратча джашчыкъланы талайында бар эдиле бу ариу къанатлыла. Бир-бирине эришиб, кимники кючлюдю, кимники бек сюеди уясын, деб эрише эдиле джашчыкъла.

Муну эки кёгюрчюню къуру да тизиб келиучен эдиле башхаланы. Алай бла Мурат эди хорлагъан.

Эки кёгюрчюнню да кёлегини тюбюнде джашырыб, шахарны бир къыйырына чыгъа эди джашчыкъ тенглери къатыш. Юйге бара билмей къаллыкъдыла неда барлыкъдыла деб, ёчешиб, аякъларына къагъытчыкъла байлаб, учуруучан эдиле. Огъурлу къанатлыла, тас болуб кетиучен эдиле.

Ингирде джашчыкъла юйлерине ашыгъыб къайтсала, — кёгюрчюнле келиб тура... Кёб минг юйню арасында таный эдиле кеслериникин.

IV

...Бир джолда Муратны анасы хычынла биширди. Исси болду, тылпыудан толду юй. Хауа къакъсын деб, эшиклени, терезелени ачдыла. Мурат да балконнга чыкъды.

Ол билмей тургъанлай, бир кёк кёгюрчюн балконну терезесинден учуб кирди, андан да юйге къачды.

Мурат, терезелени, эшиклени этди да, аны тутар къайгылы болду.

— Къой, джашчыкъ, кюрешме, насыбха келгенди ол, —

деди анасы. — Къууанчны келечисиди, къайдан келген эсе да.

— Мен аны клеткагъа джыяйым, къалгъан кёгюрчюнлерим къатыш джашасын, — деди Мурат.

Анасы унамады, къой, деди, бираз юйюрсюнсюн, къушдан, къартчыгъадан эсе да къачыб келгеннге ушайды.

V

Джангы къонакъчыкъ, орундукъ тюбюне бугъуб, талай сагъат турду. Андан сора, чыгъыб, юй тюбюнде ары-берилени чёблей, столгъа, орундукъгъа къона тебреди. Столда ётмек умурланы къабыб, суучукъ ичерге кюреше эди.

Он кюн чакълы кетгенинде, кёгюрчюн Муратха кесин туттурду, башчыгъын, боюнчугъун сылатды. Анасы бла Мурат да аны кючлю къанатларыны къыйырларын бираз кесдиле, ким биледи, эслемей эшик ачханлай, учуб кетмесин деб.

Ахыры юйдегини бир адамыча болду. Муратны анасы анга «Мёлек» деб атады. Ушхуур ашар заман болуб, аякъкъашыкъ таууш чыкъгъанлай, Мёлек да сагъаяды. Столгъа аны суу чёмючюн, аш табагъын саладыла. Бары да бирге ашайдыла — Мурат, эки эгешчиги, анасы, Мёлек...

Тойса, Мёлек Муратны имбашына къонаргъа бек сюеди, эрнин-бурнун тазалай, къанатларын джая-джыя турады.

VI

Мёлекни къалгъан кёгюрчюнле бла танышдырыр заман да джетди. Биринчи кюн къонакъны ала асыры эркетмедиле, алай болса да къошдула юйдегиге. Мыдахыракъ болуб къалды Мёлек...

Экинчи кюн эшиклерин ачханлай кёгюрчюнле юй башына къондула, Мёлек а, учуб, басхычлагъа тюшдю. Юйню терезесине къонаргъа да кюфрешди.

Талай айдан Мёлек гурт чыгъарды, нёгерлеринден мийикде уча, узакъгъа барыб келе турду. Мурат аны эки залим кёгюрчюнюне нёгер этди. Ала ючюсю да бек узакъдан юйге къайтыб келиучен эдиле.

Бир джолда уа Муратны элге баргъан тенгчиги Мёлекни биргесине алыб кетди, андан иерге деф. Экинчи кюн Мёлек элден письмочукъ келтирген эди. Андан башланды кёгюрчюнню почтальон къуллугъу.

Школгъа барыб тебregenден сора уа, Мурат кёб джумуш бере эди Мёлекге. Биргесине элтиб, парта тюбюнде джашырыб туруб, аягъына письмочукъ тагъыб ашыра эди терезеден...

Муратны почтальонун урларгъа, джашырыргъа, сыйырыргъа кюрешгенле да бар эдиле. Алай а, не болса да, ахыры юйге къайтыб келиучен эди кёгюрчюн — Муратчыгъы бла гитче балалары болгъан джерге.

Къатламада

Гокка хансларын аяз чайкъаучу къалын биченликни джырыб келиучен эдим мен бери, Къатламагъа. Шахарчы джашчыкъ, ючюнчю классны сохтасы, бу джашил сыртлагъа чыкъсам, кырдык ийисни, санланы учундургъан татлы тау хауаны кемсиз ачыкъ сезе эдим.

Кёб бармай, сыртлыкъла кириш къаяланы башларына джетиб юзюле эдиле. Кавказны тау этеклеринде болуучусу-ча, ёзен кесер эди аллынгы. Андан ары уа, оджакъдан тюшгенча, тик къырыкъ бла тигеле къая тюбюне.

Мында, бу ариу ёзенде, гузаба акъгъан кюмюш суучукъну сапран чабакъларына, бузоучу Юсуфчукъгъа, анамы эгечи Зулийни къалын айраны бла сары нартюх гырджынларына, сёзюнгю къайтарыучу къая дорбунлагъа, берекетли сыгын ийисге, мусхотлагъа, къолан кеселеккеле бла къонгур джыланчыкълагъа ашыгъыб келе эдим мен каникуллада.

I. Юсуф

Юсуфчукъ онеки джыл болгъан джашчыкъды. Ёксюздю. Ёге анасы аны суймейди деб айтыргъа кыйынды, алай а ёгелик этер ючюн да къалмайды джашчыкъгъа, къатылыкъ бла юретирге излей болур.

Юсуф менден тамадады, сюеги бла бироз чыркым, джюреги бла да унугъаракъ кёюннгенликге. Мен ичимден танг онглугъа санайма кесими, — не десенг да шахарда окъугъан джаш! — ол а къартгуналыкъ бла озады мени.

Экибиз да мал тыя, чабакъ тута айланабыз ёзенде. Эм баш борчубуз бузоуланы ингирде стауатха джыйыуду. Бу иште уа хаман Юсуф джарсыйды: не кыйну табмай къалыр, не бузоу аджашдыыр. Алай этсе, анга къркъуу тюшеди. Тебрейди ичи къалтыраб, юйге барыргъа ёге анасындан къркъуб. Аны джазыкъсыннгандан, мен да биргесине малын излеб айланама. Табалмайбыз. Къайсы чауул ташны тубюнде джатыб къалгъанды, къайдам.

Хуртта бетли, алай а чырайлы ёге анасы дорбун тюбюнде кьошладан ёзенни зангырдатыб кычырады:

— Юсу-уф! О-о Юсуф!

Джууаб бермейбиз. Ашхам къарангыда, абына-сюрюне, кьошлагъа къайтабыз. Юсуф кенгде тохтайды. «Мен юйге барыргъа къоркъама, — дейди ол, къая къойнуна кысыла, — сен бар, мени къайда кългъанымы кишиге айтма...».

Мен кюрешеме, кел, бизде джатарса, деб. Унамайды.

Юйде менден сорадыла хапар. Айтама бузоуну излеб айланганыбызны. Юсуф дагъыда излей кълды, дейме.

Чырайлы бийчени ауузу от чагъады, хахайы къаяны бери аудурады, дериксе. Джашчыкъны атасы, къарнашы да чабышадыла ары-бери. Ала биледиле Юсуфну къоркъуб келмегенин. Ахыры тюнгилюб тохтайдыла, тиширугъа да хыныракъ сёлешиб.

Кечени арасы болургъа бийчени ачыуу сынады, тебрейди джылаб. Къабыргъаны ары джанындан хар сёзю эштиледи. Барыб, айтырмы эдим?..

Ол тиширууну да джазыкъсынама, Юсуфну да бёрю ашаб кетеди, не джылан урады, деб къоркъама.

Болмазын таныгъанымда, анамы эгечи бла оноулашыб, эшикге чыгъама. Сорама Юсуфну ёге анасына:

— Джашчыкъны табсанг, тюерикмисе?

— Огъай, балам, бир джукъ да айтмазма. Ма былайда адамланы къатында сёз берейим, — экинчиде анга урушхан да этмезме. Къайда болса да ёлюб къалады деб къоркъама... Ай, джарлы бала, айыбы меннге келликди...

— Алай эсе, мен алыб келейим Юсуфну, — дейме анга.

Кесими ийиб къоймай, къарангы раннга ол да биргеме тебрейди.

Къоюнлу ташны чунгурунда джукълаб тургъан Юсуфну табабыз. Илгениб, кычырыкъ этиб, джашчыкъ къарангы тешикге кысылады. Биз да, ариу айтыб, эс джыйдырыргъа кюрешибиз.

Бийче къойнуна кысады джашчыкъны, бетин бетине салыб, джыламукъла тегеди. Юсуф а къачар къайгъылыды, кечилирине ийнанмайды, сытыб тебрейди.

Юйге джыйыб, ариу айтханыкъда да, джашчыкъны зук-кочукъ этиб, ичин тартханы тохтамайды.

Экинчи кюн Юсуф бла мен суу джагъада тюбешибиз. Бу джол аны бети айырылыб джарыкъды, нюрлюдю. «Анам меннге урушхан да этмегенди, Аминча иги джашчыкъ болсанг, мен сеннге этмез ашхылыкъ джокъду, дегенди. Мындан ары тюерик да тюлме, — дейди къууанч ауазы бла. — Мен а энди акъыллы боллукъма, малны тас этерик тюлме!»

Ол джолдан сора эштмей эдим мен Юсуфлада къаугъа. «Еге анасы башха адам болуб къалгъанды, Юсуфчукъну да, тобча кийиндириб, окъургъа ийгенди», — дей эди артда Зулий.

II. Къыш

Къатламагъа къыш келди. Ёзенде къышлагъан колхоз малланы ашлары фермаланы къатларында болгъанлыкъгъа, энчи маллагъа чегет башындан бичен тюшюрюрге керек бола эди.

Ёзенни кюнбет джаны ба-

гъыр бетли кириш къаяла эдиле эсе, ол бир джаны ууакъ кёкен ёсген тик эди. Танг къалын къар олтура эди анда. Ууакъ агъачны къырыб, баласлагъа къалаб, тикни башындан тюртюб ийсек, отунла шууулдаб тюше эдиле ёзеннге. Чымырта къалауну юсюнде учуб энерге мен къоркъа эдим. Бир джолда уа бичен бла учдум.

Анамы къарнашы бла мен къапхакъ эрнинде тургъан капнаны джартысын баласха къаладыкъ, артына джатлама этиб. Баласны башындан джиб бла къысыб, джюгенни тарт-

ханча, биченни башы бла артына тартдыкъ. Сенеклени биченнге уруб, артха басыб, джибден къадалдыкъ да, «чананы» тебиндирдик. Тебретдик учуб бузлагъан къарны юсю бла. Джолубуз а — талай джюз метр.

Ал кезюуде акъырын келсек да, бироздан кызыугъа кирдик. Бетими субай сылагъан джел, ахырында ачы сызгырыб, бёркюмю къулакъларын терк къакъдырды, къарны боранлатыб, кезлериме урду.

Танг джаргамладан, секиртмеледен учуб ётдюк, ууакъ кёкенчиклени джатдыра, къарны джыра, къуртлени юзе, ёзеннге тюшдюк. Аллаи дженгил барыуну мен ёмюрюмде сынамагъан эдим.

Талагъа тюшюб тохтагъаныкъда, кезлериме чабхан джыламукъланы сюрте, келген ызыбызгъа къууаныб къарадым. Ол сагъатда ангыладым хомух джаш болмагъанымы да.

III. Самыр Бла мен

Алай умут этмегиз, Къатламада джашау тар эди деб, ол бир кийик ёзен эди деб. Анда малла бла адамладан сора да бар эдиле джаны болгъанла, сёз ючюн, бёрюле, тюлкуюле, итле. Бёрю бла тюлкуюге тубегеним, тубеме-

геним да болур, ит бла уа иги танышхан эдим. Аны хапарын айтайым.

Биз къая тубюнде дорбун къошда джашагъан кёзююбюзде, бизден ёргеде, ранны дорбунунда да къошла тура эдиле. Зулий бла мең алагъа бир джумуш бла бардыкъ.

«Итлери бармыды?» деген къоркъуудан къутулалмай келдим. Алай болса да Зулий, «къоркъма, мени танийды» деб, кёлюю баса эди.

Къулакъчыкъ бла тюшюб, дорбунну туурасына чыкъ-
гъанлай, бир мазаллы чырпатон самыр сагъайды. Иеси, аны
къыджырады да, сериуюн этди, Зулий да, арну айтыб, къуй-
ругъун булгъатды. Амма самыр, мени огъурамагъанын бил-
дире, хырылдагъанлай турду.

Къошха кирирге тебрегеникде, неси итни бойнундан
тутхан кибик этди. Ышанмадым ол ышаннга, алай а къоркъ-
гъанымы билдирирге андан да бек ыйлыкъдым.

Зулий аллымда, мен ызындан босагъагъа джетдик. Ар-
тыма къарамагъанлай огъуна итни ычхыннганын сездим.
Иеси къатын аны узун тюрклеринден тутуб тыймазын мен толу
биле эдим. Босагъадан бир аягъымы атлатыб, бирин да ашы-
гъыш ёрге-алгъаным бла бутума итни хамхоту тийгени тенг
болду. Илгенсем да, — бетим агъаргъан болур эди, — хата
джокъду деб, ышаргъанча этерге кюрешдим, бутуму ачы-
гъанын джашырдым. Артда къарадыкъ: тиши бутуму иги сы-
дыргъан эди, насыбха, илинмей къалгъан эди.

Танг ачыуум чыгъыб кетдим алайдан, ёмюрде басмам
бери деб...

Алай а... дагъыда джумуш чыгъыб къалды ары барыр-
гъа. «Къаяны башындан къычыр да къой, джашчыкъ,
къайсы болса да чыгъар туурагъа, ит сеннге эринмей келлик
тюлдю», — деди Зулий.

Тебретим. Сырт бла барыб, дорбунну башы тикден къа-
радым. Тёгерегим — къанга ташла, ууакъ зыгъыр. Былайдан
тауушум эштилик деген джерде тохтаб, «О-о, Гсшкоч!» деб
къычырдым.

Олсагъатдан эшилди итни хахайы. Туурагъа чыгъыб,
ёрге къарады да, мени кёргенлей, ранны кёнделен атылыб
кетди. Энди, беш-он минутдан ол меннге джетерикди...

Не этейим? Ёрге айланыб къачама да — итден къалай
къачыб къутулгъун? Дорбунну бирси джаны бла юйге ча-
бама да, — самыр менден аякълы болса уа? Огъай, бетджан
салыб, Джауну аллына былайда тюберге керекме!

Эрлай бир къанга ташха миндим, атаргъа джараулу
ташланы къатыма джыйдым, къолгъа талайын алыб, бир
аякъны алгъа, бирин да артха салыб, гранат атаргъа хазыр
матросча, керилиб тохтадым. Самыр а келеди, ах-ах-ах деб,

джаргамдан жаргамгъа секириб, къулакъларын джумуб, ауузун да бир къарыш ачыб.

Арабий, джууукъ келгинчи, ташланы баса тебрерми эдим? Артыкъ да бек ачыуланармы? Неда ташла, тѣнгереб барыб, дорбун тюбюнде кимни боса да башына тиерлеми?

Ол сагъышла башыма терк келиб, джилтинлеча джукъландыла. Къатыма джетерге тѣрт-беш метр къалса, итни алай урурма деб, ол оноуда тохташдым.

Кесим а сир къатханма, таш сурат кибик. Муратым итни бир атханлай уругъады, ызы бла юсюне таш бурчакъ джау-дуругъады. Джангыз базгъаным — таш атаргъа от эдим, марларгъа да киши озмай эди.

Секундла... Терен солуй, чабханын бузмагъанлай, ит джетиб келеди. Арабызда он-онбеш метр къалыргъа аны джюрюшю тюрленди: акъырын болуб, башха тюрлю ауаз бла юре тебреди. Мен ышан этген чекге джетерге аны адам ашар къаны суууду, душман мураты тюрленди.

Мен да ашыкъмадым муратымы толтурургъа, сынаб турдум халын. Самыр беш атлам чакълыда тохтады, хаб-хуб деб эки юрдю да, хансха-хунсха бурулду, сора ызына саркъа тебреди.

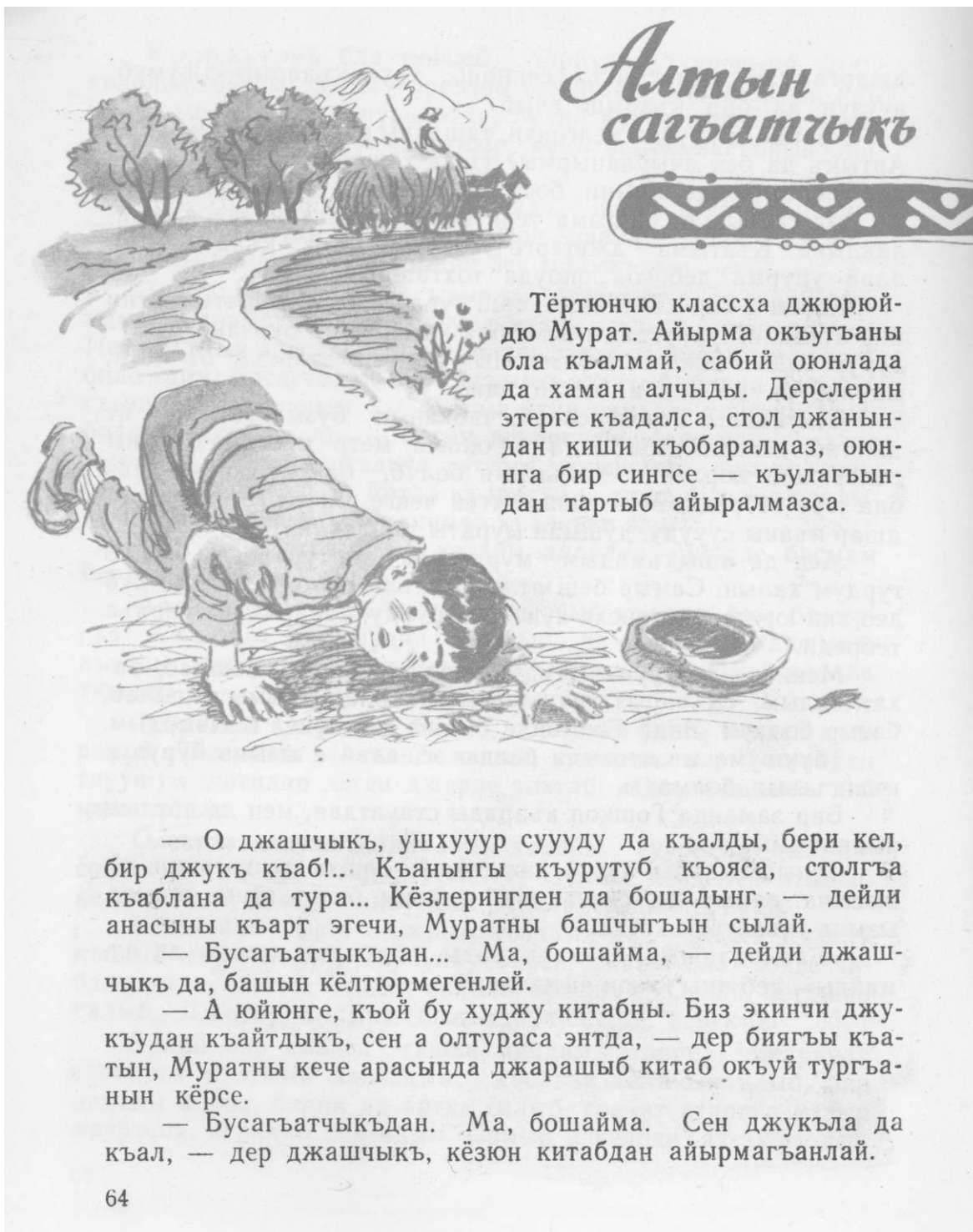
Мени да солууум чыкъды, къолуму энишге бошлаб, рахатландым. «Къансыз урушда» мен хорлагъанымы ангылаб, батыр болдум. Энди Гошгопха бютюн да таукел къычырдым.

Тауушума ит дагъыда бѣлдю эс, алай а ызына бурулур къайгъылы болмады.

Бир заманда Гошкоп къарады стауатдан, мен да айтдым аманатымы.

Танышыкъны бузуб кюрешмей, башха тенглерини кѣбюсюча, самыр да, стауатында залим болгъанын таныта, ызына къайтыб кетди.

«Батырдан окъ да къоркъады, батырны сюнгю да алмайды», деб аны ючюн айтылады.

Алтын сагъатчыкъ

Тёртюнчю классха джюрюйдю Мурат. Айырма окъугъаны бла къалмай, сабий оюнлада да хаман алчыды. Дерслерин этерге къадалса, стол джанындан киши къобаралмаз, оюннга бир сингсе — къулагъындан тартыб айыралмазса.

— О джашчыкъ, ушхуур суууду да къалды, бери кел, бир джукъ къаб!.. Къанынгы къурутуб къояса, столгъа къаблана да тура... Кёзлерингден да бошадынг, — дейди анасыны къарт эгечи, Муратны башчыгъын сылай.

— Бусагъатчыкъдан... Ма, бошайма, — дейди джашчыкъ да, башын кёлтюрмегенлей.

— А юйюнге, къой бу худжу китабны. Биз экинчи джукъудан къайтдыкъ, сен а олтураса энтда, — дер биягъы къатын, Муратны кече арасында джарашыб китаб окъуй тургъанын кёрсе.

— Бусагъатчыкъдан. Ма, бошайма. Сен джукъла да къал, — дер джашчыкъ, кёзюн китабдан айырмагъанлай.

Экинчи кюн Муратны юйге джыялмай кюрешедиле. джаны-къаны да — ашыкъ оюнда.

— О джашчыкъ, ушхуур сууду! Дерслеринги да къачан этериксе? Юсюнго заягъа чыгъардынг, кел бери, кел! Къой бу тели оюнну, бери чаб, бир саугъа да берликме! — деб къычырады анасыны эгечи.

— Бусагъатчыкъдан... Ма, бошайма... Сен юйге бар, — дейди Мурат, тёрт бююлюб, ашыкъны чартлата.

...Биринчи махтау Муратха экинчи классда келгенди. Андан бери сыйын джерге тюшюрмезге кюрешеди. Қылыгъын а юлгюге тутадыла да, бир терс атларгъа къоймайдыла.

Қъаллай багъаны сюеди Мурат? Айхай да «бешни». Андан тёбен тюше тебресе, «экини» сайлайды, нек десенг, ол «аманчыкъ» журналда алай кёб кечинник тюлдю, кесин «бешлеге» тюйдюрлюкдю. «Юч» а не ачыу этмейди, не учундурмайды. Душманнга салынсын «юч»! «Халкъла арасы багъа», дейдиле анга сохтала. Атлары «ючле» ышарыб къарайдыла. «Юч»... Қъалай эсе да бир мутхуз, онгиган, джансыз белгиди ол. Муратны кёлюне келген бла, джазыкъсыныуну, хатер этиуню кючюнден чыкъгъан белгичикди.

Бир кемсиз кюсеген заты да барды Муратны. — сагъатчыкъ. Сагъатым болса, деб келеди кёлюне, хар атламымы графикге сыйындырлыкъ эдим: окъуугъа — быллай бир заман, оюннга — быллай бир, джукъугъа — быллай бир...

Ол заманда уа, Мурат школгъа джюрюген кёзюуде, сагъатла алай эркин тюл эдиле. Мазаллы «Киров» неда тышлары ачылгъан-джабылгъан швейцар сагъатла кёрюне эдиле сан бир адамда. Сохталагъа уа — къайда! Сагъат джюрютеме дегенни да къара азабын берлик эдиле, кими хыликке этиб, кими сукъланыб, устазла уа урушуб.

Юйдегиле Муратны талпыгъанына эс бёле турдула, табсала, сагъат алыргъа джокъ эди огъайлары.

Бу хапарны эштгеннинде, хоншу киши Аванесов болушургъа сёз берди. Бир кюн алыб келди алтымюйюш алтын сагъатчыкъны — буууннга тагъылгъан тиширыу сагъатчыкъ.

Муратха хатер этдиле: сагъатчыкъ тюшдю джашчыкъны къолуна.

Бууунуна тагъаргъа ышанмай, къойнунда джашырды

сагъатчыкыны, хар беш минутдан ала да къарай, зауукъ этди, башы кёкге джетгенча болду.

Кече джата туруб, джастыкыны тюрбуне салыб къойса, аны тауушун эштгенлей турады, къууанады. Эртденбла уянганлай, къулагын джастыкыгъа къысыб, сагъатчыкыны тауушун излеб кюрешеди.

Алай эте, талай айны ашырды, эрикген а этмейди. Джай каникуллада къошха чыгъаргъа керек болгъанында, сагъатчыкыны да джанына салыб барды.

Тюшюрмеге эдим, тас этмеге эдим деген акъыл бир да кетмейди башындан. Адамгъа да кёргюзмейди алтынчыгын, заран джетмез ючюн анга.

Бир кюн арба бла биченнге барыу къайгы чыкъды. Статуатда мешхутха батыб тургъан арбагъа атланы джекдиле джашла, барысы да юсюне къаланыб, сыртха кетдиле. Мурат да.

Гебенле эки къычырым чакълы джерде эдиле, чалынган къышлыкыны ичи бла барыб.

Букъугъа, саламгъа-чёбге булгъаныб, бичен джюкледиле, келтириб тюшюрдюле. Юс-баш къагъыб башлагъанлай, Мурат сагъатын джюкълэды — джюкъ.

Тёппе тюркери ёрге турдула, бетине исси къан урду. Хайда къаз хурджунларын, хайда бурул тегерек — табсанг къойма.

Эсинде эди арбагъа миннген заманда джан хурджунуна терен джашыргъаны. Алай а къайда тюшюб къалды, къайдам.

Джюреги къоркъса да, сагъатчыкыны табарына ажымсыз эди Мурат. Бир сагъыш этигиз: къалай къояр аны табмай? Не болгъан эсе да, бу эки къычырым джерни ичиндеди, аны уа кюрек алыб къазса да, хар атламын чучхумай къоймаз.

Тебрэди излеб. Хм, ма былайда миннген эдим арбагъа. Ма чарх ызла...

Ол чархланы ызларына къарай, джерге бурнун джетдиргенлей, Мурат гебенлеге дери барды — джюкъ да джюкъ. Къайтыб келе, андан да кюрлю изледи — къайдан табхын саргъылдым ханса сары алтын сагъатчыкыны?

Джюрекден а ышанмакълыкъ кетмейди. Мадары джюкъду аны тас этерге, джюкъду, джюкъду...

Арбагъа миннген джерине келиб, кьургъзкъ мешхутну аягъы бла ары-бери этиб тебреди. Болмагъанында, чегелеб, кьолу бла тинтиб да кёрдю.

Мангылайын джыйырыб, къаты сагъышланды джашчыкъ. Хы, арбаны кюбюр агъачындан тутуб, турникге миннгенча, аякъларын кёкге айландырыб, алай миннген эди кюбюрге. Джашла да сейирсиннген эдиле тирилигине. Баям, былайда тюшгенди...

Не излегенин кишиге билдирмей, кёз сакълай да төгерегин чучхуй туруб, Мурат мешхутха олтурду. Хайт деб экинди болгъан эди. Энди, белгили бир таб джылтырамаса, сагъатны табхан кыйынды. Кече уа былайда малла джюрюйдюле...

Башын бир джанына бургъанлай, «чык-чык-чык» дегенча таууш келди кьулагъына. Сора тохтаб къалды. Джюрегинде умутну джилтинлери джаныб, бютеу эсин ийиб тынгылады. Дагъыда эштди кюсеген тауушчугъун, олсагъат тас этди.

Не зат болур — каска, къамжакъ? Огъай, сагъатчыкъдан ёзге аллай таууш этген джокду...

Башын ары-бери бура, джерге кьулагъын тута келиб, Мурат биягъы тауушну табды. Бир кесекни юзмей тынгылаб турду да, «ура» деб кычырыб иерге аздан къалды: сагъатчыгъы эди чык-чык этген, бир ажымсыз!

Кьулагъы бла тауушну тутуб барыб, аны чыкъгъан кёзлеуюне тиреди. Сукъду кьолну мешхутха — чыгъарды да алды сагъатчыкъны! Ариу бара тура, алгъынча, джылтырайджана! Джукълатханмы этерик эди мешхут аны джаннган отун, ишлеген джюрегин!

Муратны кьууанчын айтыб айтыргъа, джазыб джазаргъа да кыйынды. Андан сора уа сакълыгъына сакълыкъ кьошулду, устаракъ болду сагъат джюрютюрге.

Киштик къазауат

Къатыбызда колхоз бачханы нартюхю чайкъалады. Тѐбенги бир къобса, он кюнню тохтаусуз тарайды нартюхню саргъалгъан чапракъларын. Ала да, «шайтан тилде» сѐлеше, бир-бирин уруб, джукъуб кюрешедиле. Колхозчула, ба-

разалагъа селитра сеиб, ызы бла суу иедиле. Экинчи кюн къарасанг — къуурулгъан сабахла бары да тирилик, чапракъла кѐм-кѐк болуб, бачха джангыдан джашнаб турур.

Бачха уа уллуду, къалынды. Ары кирсенг, джунглиге тюшгенча боласа.

Бир мазаллы сары киштикни ол бачхагъа къачыб кетиучюсюн кѐре тургъан эдим. Адамла да айтыучан эдиле, кийик болуб айланады, деб.

Бизни да бар эди бир кѐк киштигибиз — киштиклени, кѐбюсюне ушагъан, орта бойлу, токъ, къалын джюню. Къай-

сы бир киштикча, ол да айлана эди төгерекге, кечеле бла уугъа сылджыраб да кетиучен эди. Айтыргъа, ол да эрикмей джорюучен эди.

Бир джолда арбазда бизни киштикни тюк джоппуларын кёрдюм. Кеси да рахын, абзыраб тура.

— Кимники эсе да, ол худжулукъ талагъан болур дейме, нюрю къачханды джарлыны, — деди эгечим.

— Бал буштукъ, не болгъанды санга? — деб кишиу таба атладым.

Джанымы суймей тургъан сагъатда сен а не айланаса дегенча этиб, бир иги да макъырыб, баугъа къорады.

Къалды да кетди. Бир кече, тыш эшиклени да бегитиб, юйде ушхуур къаба тура эдик, коридорда киштик къазауат чыкъды — къычырыкъ-сыйыт, мияу-мияу, уф-ф...

Таякъны алыб, атылыб чыкъдым, чыракъны джандырдым. Бек дертли эдим ол киштикге. Къарасам — коридорну ичи чарс, боран-гылан, хауада киштик тюкле учуб айлана. Бизни киштик — ичин ура, мюйюшде.

Къалай къачхан болур эке ол хашкен? Кёб сагъыш этдим. Кечирек ангыладыкъ: къабыргъаны башында гитче терезечикден секиргенди. Къалай чыгъалды ол юч метрге сыйдам къабыргъа бла? Да, чыкъгъанды, киштик тюлмюдю!

Тохта, къолума бир тюшерсе деб, ачыуум къайнай къалдым. Джайны джашил кёзюую эди. Иссиден джукълаялмай, кече терезелени кенгине кериб джата эдик. Студент къонагъыбыз Исхакъ бла мен, джюзюм бачхагъа къарагъан комнатда джукълаб тургъанлай, танг аласында илгениб уяндыкъ: терезе тюбюнде киштик къазауат бара эди.

Тейри джарыгъында башлы-тюблю болуб сермешген киштикленни эследим. Кёб сагъыш этмей, — сагъыш этер заман джокъ эди, — ачыуум бла атылдым юслерине. Эки джумшакъны да буудум беллеринден джалан къолларым бла.

Эй, билеклеримде ойнадыла аякълары — сегиз аякъ бла ктыркъ тырнакъ! Тишлени уа айтмай огъуна къояйым...

Тырнакъладан къоркъар мурат джокъ эди, тишле болмасала... Бир заманда баш бармагъымы тюбю бла талай тиш, башы бла талай азау кирдиле. Къолум джылы-джылы, мылы-мылы ауузну сезди... Тишле къысхачыкъладыла, ала не эталлыкъдыла деб тура болурсуз... Огъай.

Адамыча ачыгъанында, эки киштикни да юй тюбюне быргъаб, терезени джабаргъа ашыкъдым. Юйде аланы бир иги сынаргъа, суйгенимча айырыб тутаргъа мурат эте эдим. Алай болгъанлыкъгъа бири, менден аякълы болуб, эрлай тышына секирди, бири да къарыусуз халда эрлай терезе тюбюне ёрледи.

Къолум бла тутаргъа энди базмадым. Джастыкъ бла басдым юсюнден.

Бирси юйлерибизден сагъайыб келгенле «иги тут, иги тут!» деб, ары-бери чабыша эдиле.

Эгечим бир сахтиян тери алыб джетди.

— Ма муну бла бас, джастыкъны заягъа чыгъардынг! — деди.

Тюрлю-тюрлю лагъымла этиб, — алай а толу сакълыкъда! — киштикни териге чырмаб алдым, бойнундан буудум да, джанган кёзлерине къарадым. Айхай, билсенг а кимни кёзлери болгъанларын — бизникиними, ол мурдарнымы?

— Хы, иги тут, джашчыкъ, ол калакды! — деди эгечим, джесирни хамхотун кёргенлей.

Мен а алайсыз да къарышхан эдим бойнуна.

Киштик кёзлерин джазыкъсындырырча къагъа эди. Къолгъа тюшгенинде, мен да бир кесек кесими басдым. Алай а бу дюрген дордукну терслигине тюбетирге огъайым джокъ эди. Къалай этейим, къаллай азаб салайым, деб сагъышлы болдум. Аллай хынылыгъым ары дери джокъ эди, алай а бу джол ачыуум бурнума джыйылгъан эди.

Ашыгъыш эшикке чыгъыб тебретим.

— Тохта, тохта, не этерге тебрегенсе? А юйюнге, ычхындырыб джиберирге айланаса, тохта! — деген тауушла чыкъдыла ызымдан. Алай болгъанлыкъгъа, кишиге тынгыларча тёзююм джокъ эди.

Эшик аллында да бираз сагъышландым. Ол биягъы азаб салыр мадарланы сюзе, ары-бери къарадым. Къатыма басыныб келген адамлагъа ачыулана билгеними, эркишилигимн терк кёргюзюрге разы эдим да, къаты тебдим.

Дискни атхан сагъатда спортсмен къалай тукъум джыйылыб бурула эсе, мен да алай этиб, болгъан кючюм бла, юч метр узакълыкъдан киштикни къабыргъа таба сыздым, (тюзю, сахтиянга чырмалыб тургъанлай). Акъылым а — башы бир джары, аягъы бир джары кетерикдиле да, сау сюеги

къалмай, киштикни бусекакларын не уста адам да чертёж бла орунларына джыялмазча боллукъду, — дебди.

Сора уа? Сора уа не — киштик учуб баргъан сагъатда джумушакъ «парашютундан» уста айырылды. Сахтиян тѣ-бенирек, ол да ёргерек тийдиле, сахтиян — къанатлары бла, киштик — аякълары бла. Бир-бири ызындан джерге тюшдюле. Сахтиян джайылыб къалды, киштик а — белин созгъан кибик эте, джортду да кетди.

Исхакъ шохум, асыры кюлгенден, къарнындан тутуб олтурду, къалгъанла уа, «ма алай этеринги биле эдик!» деб, кѣл кенгдирдиле, мен а, асыры сейирсингенден, сын къатыб, ызындан къараб къалдым...

Къалгъа эдим да, Исхакъны аузуна тюшмеге эдим: экинчи кюн огъуна тийреге хапар джайылды, «Азамат, киштикни ёлтюреме деб, къатхан терини къабыргъагъа ургъанча», деген айтыу чыкъды бир джанымдан.

Аны бла къалса уа. Билеклеримде джюз джырмач сыз, къолумда беш тишни ызы, джастыкъ-зат — къан тамгъадан толу. Врач а, къутургъан ауруу къадалмагъа эди, ненча эсе да бир джыйырма укол этдирирге керекди, деди.

Андан арысын айтмайым, шохла.. Къыйын эди. Киштик бла джагъалашмагъыз, дерикме.

Хайырым а не болду?

Сары киштик андан сора бизни таба къатламады. Бизни киштигиз рахат джашаугъа тюшдю. Аны джюн джоппуларын энди киши учурмайды.

Андан бери сары киштикни кѣргенме деген киши да чыкъмады. Баям, дюргенлик этерге башха джерлеге кѣчюб кетген болур эди...

Алай а кесибизни кишиугъа мен кѣлкъалдылай турама: хомух гяуур, кеси тенгли бир джаныуаргъа кесин алай хорлатыб къалай къоя болур эди?!

БАШЛАРЫ

Шохла бла джаула	3
Кыдык бла Дадык	8
Айю бла баласы	11
Сыркыула	15
Чубар тауукъчукъ	19
Гогушну балалары	22
Уммох бла Умбо-о	26
Икс бла Игрек	29
Ачха къайда сатылады?	31
Мен Якушевме!	37
Письмо	40
Китаб ауазла	46
Кёгюрчюн	52
Къатламада	55
I. Юсуф	56
II. Къыш	59
III. Самыр бла мен	61
Алтын сагъатчыкъ	64
Киштик къзауат	68

Чотчаев Магомет Бекирбиевич

ОЗОРНИКИ

Рассказы для детей дошкольного
и младшего школьного возраста
на карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов
Художник Н. Г. Крицкий
Художественный редактор М. П. Бертник
Технический редактор М. Г. Климовская
Корректор К. А. Салпагарова

Сдано в набор 14.10.83. Подписано к печати 31.05.84. Формат 70x90^{1/16}. Бумага офсетная № 1. Гарнитура литературная. Печать офсетная. Усл. п. л. 5,2. Уч.-изд. л. 3,8. Тираж 8000. Заказ 5480. Цена 15 коп. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства 357100, Черкесск, пл. Кирова 23, Дом печати. Карачаево-Черкесская укрупненная типография, 357100, Черкесск, Первомайская, 47.

15к.

